

ARH Diss. B-26752

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
NSVLIIDU AJALOO KATEEDER

NOUKOGUDE EESTI RAADIO SUURE ISAMAASOJA AJAL

Diplomitöö

Silvia Palu,

mittestatsionaarne üliõpilane

Juhendaja: S. Vahtre,

ajalooteaduste kandidaat.

*JRU⁴ NSVL ajal. kat.
nr. 1379.*

Tartu

1958

Sissejuhatus.

7. mail 1895. aastal demonstreeris välja-
paistev vene teadlane A.S. Popov Vene Füüsika-Keemia-
seltsi istungil oma esimest raadiovastuvõtjat. See
päev sai raadio sünnipäevaks - uue ajastu alguseks
teaduse, tehnika, kultuuri arengus. Kuid tõeliselt
soodsad tingimused raadio arenguks loodi alles pärast
Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu.

Juba revolutsiooni ettevalmistamise ja läbi-
viimise päevil etendas raadio tähtsat osa. Tema abil
anti edasi dokumente, mis innustasid töörahvast mine-
ma revolutsioonilisele rünnakule, anti edasi juhen-
deid revolutsiooni staabist. On teada, et 6. novemb-
ri päeval 1917. aastal andis ristleja "Aurora" raadio-
jaam edasi Revolutsioonilise Sõjakomitee korralduse
Petrogradi rajoonis viibivatele revolutsiooni relvas-
tatud jõududele revolutsioonilise keskuse kaitse orga-
niseerimisest, distsipliini tugevdamisest ja valvsuse
tõstmisest vägedes.¹ See oli esmakordne juhtum aja-
loos, millal raadiot kasutas ülestõusnud proleta-
riaat.

7. novembril 1917 toimus maailmas esimene
raadiosaade, milles pöörduiti laiade rahvahulkade
poole. Sellel päeval andis raadio Petrogradist edasi
läkituse "Venemaa kodanikele!", raadio teatas "kõigile,

¹ Г.Казakov, Советское радио, Москва 1955, lk. 11.

kõigile", et mõisnike ja kapitalistide Ajutine valitsus on kukutatud ning võim Venemaal on läinud töötajate kätte.²

Revolutsioonijärgsetel aastatel saavutati uut edu raadiotehnikas, arendati laialdast teaduslikku tööd ja ehitustegevust radiofitseerimise alal. Raadio pandi esmakordselt rahva huvide teenistusse, allutati rahu ja töörahva võimu tugevdamise eest peetava võitluse eesmärkidele.

22. jaanuaril 1918 andis raadio edasi V.I.Lenini kirjutatud radiogrammi, milles lükati ümber välismaa ajalehtede valeteaded ja anti informatsiooni olukorrast Nõukogudemaal, Nõukogude valitsuse dekreetidest.³ Niisuguseid radiogramme, mis paljastasid kodanliku ajakirjanduse laimu ja teatasid tõde tööliste-talupoegade riigi esimestest sammudest, anti raadios korduvalt edasi. Nõukogude riik kasutas raadiot ka rahvusvaheliste ja kultuurisidemete tugevdamiseks. 22. novembril 1919 tervitas V.I.Lenin raadio kaudu Ungari Nõukogude Vabariigi valitsust ja märkis vajadust luua alaline raadioühendus Moskva ja Budapesti vahel.⁴

1920.aastal tehti Moskvast edukalt katseid raadiosaadete andmisel Berliini elanikkonnale. Tuleb märkida, et vastussaated Berliinist Moskvasse ei õnnestunud, kuna Saksamaal ei olnud tollal nii täiuslikku raadiotehnikat kui Nõukogude Venemaal.⁵

Kommunistliku partei ja Nõukogude riigi

² Г. Казаков, Советское радио, Москва 1955, lk. 11.

³ С.Ланин, Голос правды, "Радио" 1949, № 11, lk.4.

⁴ Sealsamas.

⁵ Sealsamas.

looja Vladimir Iljitš Lenin omistas raadiole suurt tähtsust, pidades selle arengut gigantse tähtsusega ülesandeks. V.I.Lenin hoolitses väsimatult raadio- tehnika igakülgse arendamise eest, teadusliku raadio- tehnilise baasi loomise eest. Ta nägi geniaalselt ette suurt tulevikku, mille avas inimkonna ees raadio leiutamine.

Juba raskeil kodusõja ja välismaise inter- ventsiooni aastail pöörasid kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus palju tähelepanu raadiotehnika arendamisele. Radiofitseerimise ja raadiojaamade ehi- tamise küsimusi arutati korduvalt Rahvakomissaride Nõukogus ja Kaitsenõukogus. Aastail 1918 - 1920 võeti vastu rida tähtsaid määrusi raadio kohta.⁶

1920.aastal seati Moskvast üles raadio- telefonikatsejaam. See andis 1922. aastani pidevalt edasi saateid, mida võeti vastu isegi niisugustes kaugetes linnades nagu Tškent, Tšita ja teised. Jaamal oli tolle aja kohta rekordiline võimsus - 3,5 kilovatti.⁷

Tutvunud esimeste kõneülekannetega raadios, avaldas V.I.Lenin 5. veebruaril 1920 kirjas Nižni- Novgorodi raadiolaboratooriumi juhatajale M.A. Bontš- Brujevitšile esmakordselt ringhäälingu organiseerimise idee. Ta kirjutas: "... Kasutan juhust, et avaldada Teile sügavat tänu ja poolehoidu suure töö puhul,

⁶ Г. Казаков, Советское радио, Москва 1955, lk. 13.

⁷ Г. Казаков, Советское радио, Москва 1955, lk. 14.

mida "e raadiolaiutuse alal teete. Teie poolt loodav ajaleht, mille jaoks pole vaja paberit ja mis "ei hooli kaugustest", kujuneb suursündmuseks. Luban Teile kõikvõimalikku abi selles ja taolistes töödes."⁸

Edaspidi märkis V.I.Lenin korduvalt, et raadio toob tohutu suurt kasu agitatsioonile ja propagandale. Kirjas J.V.Stalinile raadiotehnika arendamise küsimuses 19.mail 1922 kirjutas Lenin: "Meie tehnikas on täiesti võimalik teostada elava inimkõne üleandmist traadita raadioühenduse kaudu võimalikult kauge vahe- maa taha; samuti on täiesti võimalik lasta käiku pal- ju sadu vastuvõtjaid, mis suudaksid edasi anda Moskvas peetavaid kõnesid, ettekandeid ja loenguid paljudesse sadadesse kohtadesse vabariigis, Moskvast sadade, tea- tud tingimustel aga tuhandete verstade kaugusele.

Ma arvan, et selle plaani elluviimine on meile tingimata vajalik nii propaganda ja agitatsiooni seisukohalt, eriti nende elanikkonna hulkade jaoks, kes on kirjaoskamatud, kui ka loengute edasiandmiseks olukorras, kus enamik ühiskonnateaduste professoreid, keda me oleme lubanud tegutseda, on täiesti kõlbmatud ja isegi kahjulikud, ei ole meil teist väljapääsu, kui saavutada seda, et meie vähesed kommunistlikud professorid, kes on võimelised pidama loenguid ühis- konnateaduste alal, peaksid neid loenguid sadadele kohtadele kõigis föderatsiooni osades."⁹

⁸ V.I.Lenin, Teosed, 35.k., Tallinn 1955, lk. 382.

⁹ V.I.Lenin, Teosed, 33.k., Tallinn 1955, lk. 325-326.

Kirjas "ahvakomissaride Nõukogu Asjadevalitsusele rõhutas Lenin, et "... asi on ülimalt tähtis (ajaleht ilma paberi ja juhtmeta), sest ruupori ja vastuvõtja abil ... kuuleb kogu Venemaa ajalehte, mida loetakse Moskvas." ¹⁰

Nõukogude raadiotehnika ja ringhääling tegid iga aastaga järjest suuremaid edusamme. 1922. aasta augustis hakkas Moskvas töötama Riiklik Keskraadiojaam. Selle võimsus oli 12 kilovatti, s.o. ületas tol ajal sama tüüpi raadiojaamade võimsuse New Yorgis, Pariisis ja Berliinis. ¹¹

Nagu märgitud, tehti meie maal edukaid katseid raadiosaadete alal juba 1919. aastal, teistes maades algasid need alles mitu aastat hilje. Näiteks Ameerika Ühendriigid peavad endal ringhäälingusaadete alguseks 1920. aasta lõppu, millal seal esmakordselt tehti katseid kõne edasiandmiseks raadio kaudu. Inglismaal dateeritakse ringhäälingu algust 1922. aasta novembriga, Prantsusmaal - sama aasta detsembriga, Saksamaal - 1923. aasta oktoobriga, Itaalias - 1924. aasta suvega jne. ¹²

Raadio on inimteenuse väljapaistev saavutus, mis on etendanud suurt progressiivset osa ühiskonna arengus. Tema leiutamisest möödunud rohkem kui kuuekümnelt aastalt jooksul on raadio pannud toime

¹⁰ V.I.Lenin, Teosed, 35.k., Tallinn 1955, lk. 415.

¹¹ Г. Казаков, Советское радио, Москва 1955, lk. 16.

¹² Sealsamas.

tõeliselt revolutsioonilise pöörde paljudel teaduse ja tehnika aladel, inimeste tootmis- ja kultuurielus. Meie päevil on ellu viidud Lenini ideed raadiost kui miljonite miitingust, kui "ajalehest ilma paberi ja vahemaata". Iga raadiovastuvõtja ja valjuhääldaja, see on, võib julgesti öelda, omalaadne vilunud agitaator, kvalifitseeritud propagandist, oskuslik populiseerija, osav kultuurse puhkuse organiseerija, kes teeb iga päev oma üllast tööd miljonite nõukogude inimeste hulgas. Nõukogude raadio on oma ulatúselt, oma massilisuselt kõige tugevam propaganda- ja agitatsioonivahend, nagu märkis M.I.Kalinin.¹³

Nõukogude raadio on, samuti nagu nõukogude ajakirjandus, võimas kollektiivne propagandist, agitaator ja masside organisatsioon. Miljonid inimesed kuulavad raadio kaudu poliitilisi uudiseid - igapäevast informatsiooni rahvusvahelistest sündmustest, Nõukogude Liidu ja rahvademokraatia maade uutest töö, teaduse ja kultuuri saavutustest.

Moskva häält kuulavad sajad miljonid töötajad paljudes maailma maades. Nõukogude raadio abistab neid vaatamata imperialistlike riikide raadiojaamade provokatsioonile ja laimule orienteeruda olukorras ja paremini mõista Nõukogude riigi rahuarmastavat poliitikat, nõukogude inimeste püüdu elada rahu ja sõpruses kõigi maailma rahvastega.

x

Nõukogude raadio tähtsusest, selle arengust ja ajalooost on avaldatud üsna palju materjale, nende küsimustega on tegelnud rohke arv inimesi. Kahjuks aga puudub selline töö Nõukogude Eesti raadio, mis kujutab endast praegu lahutamatu osa Nõukogude raadiost, arengu ja ajaloo osas. Laiemale avalikkusele näiteks on saanud teatavaks vaid niipalju kui seda tavaliselt tehakse pidupäevaartiklites, teiste sõnadega ajakirjanduses raadiopäeva puhul avaldatud materjalid, peale selle ajakirjanduses avaldatud mõningate üksikküsimuste, põhiliselt üksikute saate-
liikide ja saadete analüüsiid.

Arvestades nõukogude raadiotöö üldist rahvalähedust, mis avaldub tihedas^{ts} sidemetes raadio-kuulajatega ning nende soovide võimalikult paremas ja täielikumas rahuldamis, töötajate paljudes raadioesinemistes jne., on raadiotööst sõjajärgseil aastail ka laiematel hulkadel teatud pilt olemas. Täiesti puudulik on see aga Suure Isamaasõja perioodi kohta, selle kohta, millist osa etendas Nõukogude Eesti raadio sõjaaja tingimustes. Seda ei oska hinnata isegi nooremad raadiotöötajad, lihtsalt sellepärast, et sellele küsimusele on pööratud liiga vähe tähelepanu. Suure Isamaasõja perioodil aga etendas ka Nõukogude Eesti raadio väga tähtsat osa.

Käesoleva töö põhieesmärk ongi tuua rohkem valgust sellesse lünka - nimelt käsitleda Nõukogude Eesti raadio tööd Suure Isamaasõja ajal.

Kuid pole muidugi mõeldav lahutada Eesti raadiot Nõukogude raadiost, mille osa ta tegelikult ongi. Sellepärast - töö õigemaks ja paremaks mõistmiseks oli käesolevas sissejuhatuses mõnevõrra pikemalt käsitletud Nõukogude raadio üldist arenguteed.

Samuti poleks õige, kui käesolev töö ei annaks lühiülevaadet kodanliku Eesti ringhäälingust, selle arengust. See aitab paremini mõista seda suurt arenguteed, mille Eesti raadio on läbi käinud nõukogude võimu ajal. Sama vajalik on ka see osa, milles käsitletakse Eesti raadiot nõukogude võimu esimesel aastal, sest see kõik aitab saada ülevaatlikumat pilti raadio osast, selle tähtsusest ka Suure Isamaasõja aastatel.

Nõukogude Eesti raadio tegevuse käsitlemine sõjaperioodil on jagatud kolme eraldi peatükki vastavalt sõjategevuse olukorrale ning sellest tingitud põhilisematele muutustele ka Nõukogude Eesti raadio töös.

Peamiseks materjalide allikaks töö kirjutamisel on Eesti NSV Raadio ja Televisiooni Komitee arhiiv, mis küll kahjuks on sõjaolukorra tõttu halvasti säilinud. Leningradi raadio Eesti toimetuse materjalid on lünklikud, Moskva omad täielikumad. Säilinud on peamiselt saatematerjalid ja ainult üksikud dokumendid siseorganisatsioonilise töö kohta. Pealegi on arhiiv täiesti korrastamata, puuduvad nimistud ja üldse ülevaade sellest, mis toimikutes on. Sellepärast tuli kõigepealt ära teha suur töö

arhiivi korrastamisel. Täielikult puuduvad materjalid selle perioodi kohta, millal Nõukogude Eesti raadio töötas vabastatud Eesti territooriumil, Võrus 1944. aasta septembris. Suure Isamaasõja viimase perioodi saatematerjalidest -28.oktoobrist 1944 - 9.maini 1945, on säilinud ainult saatepäevikud - saadete loetelu, ühtegi saate teksti aga alles ei ole. Sellepärast tuleb seda osa tööst valgustada ainult saatepäevikute alusel ja ei saa tuua näiteid saadete sisust.

Nagu mainitud, pikemaid uurimusi Nõukogude Eesti raadio töö kohta ilmunud ei ole. On avaldatud artikleid raadiopäevade puhul, millel esitatakse andmeid kasutatakse ka käesolevas töös.

Ülevaates Nõukogude Liidu raadio ajaloost on kasutatud V.I. Lenini vastavaid kirjutusi, G. Kazakovi raamatut "Советское радио" ning ajakirjas "Радио" ilmunud artikleid.

Kodanliku Eesti raadio kohta on kasutada tolelaegse Riigi Ringhäälingu ajakirjas "Raadio" avaldatud artiklid ning samuti ajalehes "Raadio ja Televisiooni Saatekava" ilmunud lühiülevaated "Lehekülgi raadio ajaloost".

Ülevaade esimesest nõukogude võimu aastast baseerub peaaegu täielikult samas ajalehes avaldatud P.Uusmani artiklil "Esimene nõukogude aasta". Okupeeritud ala raadio töö kohta on andmed võetud Eesti Ringhäälingu Almanahhist aastast 1944.

Paljudes küsimustes tuli pöörduda sõja ajal Nõukogude Eesti raadios töötanud seltsimeeste poole ning kasutada nende mälestusi arhiivimaterjalis esinevate lünkade täitmiseks.

Tahaks siiski loota, et vaatamata materjalide lünklikkusele mõnes osas, töö täidab oma eesmärgi - annab ülevaate Nõukogude Eesti raadio tegevusest Suure Isamaasõja perioodil ning aitab ka ühtlasi paremini hinnata raadio suurt tähtsust ja osa meie ühiskonnas.

Lühiülevaade raadio arengust Eestis

kuni Suure Isamaasõjani.

1. Raadio kodanlikus Eestis.

Eesti raadio sünniaastaks võib pidada 1924. aastat. Oma ringhäälingu loomise mõtte tekkis seoses sel aastal korraldatud kaubandus- ja tööstusnäitusega, kus olid välja pandud ka esimesed raadiovastuvõtuaparaadid. Selle mõtte elluviijaks oli riigi raadiojaamade ülem E. Laurman, kes juba 1924. aasta suvel - 22. juulil Haapsalus korraldas esimese saate - kammeransambli kontserdi. Mikrofoniks kasutati tavalist telefoni kõnekapslit. Tema konstrueeris ka väikese saatja, mis asus Tallinnas Kreutzwaldi tänavas Postivalitsuse majas (praegune Eesti NSV Side-ministeeriumi maja) ning mille kaudu hakati 1925/1926. aasta talvel andma saateid päris korrapäraselt - kaks korda nädalas. Stuudioks kasutati algul erakorterit Pikk tänav nr. 35, kus töötati kuni 1. novembrini 1927.¹⁴ Selleks, et inimesi tutvustada ringhäälingu tööga, seati vastuvõtjad üles kohvikutesse ja kinode fuajeedesse.

Nii pandi alus Eesti ringhäälingule. Mõtte leidis kiiresti poolehoidjaid ja juba 1926. aasta algul asutasid peamiselt Reisibüroo ringkonnast pärit

¹⁴ K.K., Ringhäälingu-pioneerid jutustavad, "Raadio"

inimesed osaühisuse "Raadio-Ringhääling". 1926. aasta mais saadi riigilt kontsessiooni ringhäälingu korraldamiseks ja juba sama aasta 18. detsembril saatis Eesti esimene korrapärane ringhäälingusaatja oma saate eetrisse.¹⁵ Seda päeva - 18. detsembril 1926 loetaksegi Eesti ringhäälingu sünnipäevaks.

On säilinud andmed esimese saate sisu kohta. See koosnes kontserdist ja päevauudistest. Kontserdil olid kaastegevad ringhäälingu trio, professor Artur Lemba ja Aleksander Arder. Konfereeris üks ringhäälingu rajamise mõtte algatajaid ja elluviijaid Aleksander Tamm.

Kuid ringhäälingu käsutuses olev raadiosaatja (asukohaga Koplis) oli väikese võimsusega ja ei suutnud sellepärast rahuldada kuulajate nõudeid, pealegi polnud see üle vabariigi kuuldav. Tekkis vajadus võimsama raadiojaama järele. Seda küsimust arutati korduvalt osaühisuse koosolekutel ja lõpuks valiti uue saatja asukohaks Lasnamägi, kust kuuldavus oli parem kui Koplis. Kohapeal aga selliseks tööks vajalikke ettevõtteid ja spetsialiste ei leidunud ning sellepärast pöörduti Nõukogude Liidu poole. Nõukogude Liidus, raadio kodumaal, oli raadiotehniline tööstus juba sel ajal tõusnud sellisele tasemele, et suutis abistada naabermaid tehnilisel alal.

1929. aastal lõpetaski NSVLiidu Madalpingetrust Lasnamäel saatja ehitustööd, proovisaated õnnestusid ja varsti hakati ringhäälingu programmi

¹⁵ "Raadio" 1936, nr. 50, lk. 1177.

edasi andma uue saatjaga. Endine saatja viidi Koplast üle Tartusse. ¹⁶

1936. aastal alustati veel võimsama ja moodsama raadiosaatja ehitamist Türile, mis valmis 1938. aastal.

Seega ei olnud kodanliku Eesti ringhäälingu tehniline baas toleleagse raadiotehnika tasemega võrreldes halb.

Ringhäälingu arenemisest ja tema saadete levimisest annab tunnistust ka raadiokuulajate arvu kasv. Kahe esimese aasta jooksul pärast ringhäälingusaatja tööleasumist 1926. aasta 18. detsembril tõusis kuulajate (abonentide) hulk ligi 14.000-ni. Siis tuli aga seisak ja järgmistel aastatel (1930/31) koguni tunduv tagasimineku, vaatamata sellele, et, nagu mainitud, 1929. aastal pandi tööle uus ja võimsam saatja. Tolleaegsed raadiotöötajad seletavad seda peamiselt huvi langemisega oma ringhäälingu vastu, samuti kodumaise raadiotööstuse vähese arenemisega. ¹⁷ Kuid peamiseks põhjuseks tuleb siiski pidada tollal kogu maailma haaranud majanduskriisi.

1931. ja 1932. aastal hakkas kuulajate arv jälle tõusma, kuid alles ringhäälingu riigistamisega 1934. aasta suvel (loodi Riigi Ringhääling) muutus olukord ja 1936. aastal oli juba umbes 34.000 abonent. See arv oli aga siiski väga väike. Iga saja elaniku

¹⁶ Ringhäälingu algpäevilt Eestis, "Raadio ja Televisiooni Saatekava" 1957, nr.2, 6. jaanuar - 12. jaanuar, lk. 7.

¹⁷ "Raadio" 1936, nr.50, lk. 1158.

kohta tuli 1936. aastal kuulajaid: Tallinnas 8,7, Tartus 6,3, teistes maakonnalinnades 7, alevites ja külades 1. ¹⁸

Kodanliku Eesti viimasel aastal oli raadio-kuulajate arv juba umbes 80000. ¹⁹

Mis puutub saatekava sisulisse külge, siis on ka siin märgata pidevat kasvu. Ringhäälingu esimestel aastatel oli suuri raskusi esinejate leidmisega, keegi ei tahtnud ringhäälingus esineda või kui nõustutigi, siis nõuti väga kõrget tasu. Hiljem olukord paranes ja saated muutusid mitmekesisemateks ning suurenes saatemaht. Kui 1926. aastal oli saatekava pikkus päevas 2 tundi 46 minutit, siis 1930. aastal oli see arv juba 5 tundi 19 minutit, 1934. aastal - 6 tundi 34 minutit, 1936. aastal - 7 tundi 34 minutit, ²⁰ 1939/40. aastal äripäeviti 8 tundi 10 minutit ja pühapäeviti 15 tundi 20 minutit. ²¹

Kodanlikku ringhäälingut juhiti muidugi peamiselt majanduslikest kaalutlustest lähtudes. Mida vähem raha kulutati saatekavale, seda suurem oli ju kasum. Ja kuna raadio kuulamismaks oli tollal kõrge, tõigi ringhääling riigile suurt tulu. Selline suund jättis muidugi oma pitseri jka raadiosaadete sisule. Lõviosa - üle poole saadetest moodustas muusika. Kuna kodanluse valitsemise lõppaastail ainsaks kutseliseks

¹⁸ "Raadio" 1936, nr.50, lk. 1158.

¹⁹ ENSV RTKA, Toimik nr. 24-III, lk.430.

²⁰ "Raadio" 1936, nr. 50, lk. 1163.

²¹ "Kooliraadio", Tallinn 1940, lk. 28.

kollektiiviks oli 35-40 liikmeline sümfooniaorkester, siis koostati muusikaline kava peamiselt välismaa heliplaatidest, millest osa oli antud ringhäälingu kasutada reklaami otstarbel. Kerge heliplaadi-muusika moodustas umbes veerandi saatekavast ja selle poolest oli kodanliku Eesti ringhääling Itaalia järel teisel kohal Euroopas.²² Loengud hõlmasid saatekavast veidi üle kümne protsendi, nende hulgas olid loengud põllumeestele, kultuuriküsimustes, näiteks "Meie kultuuri orientatsioon", "Rahvuskultuurilisi ülesandeid uueks aastaks" jne.²³ Peale selle anti edasi majanduslikke ja välispoliitilisi ringvaateid, päevauudiseid, turuteateid, saateid pere-naistele, noortele jne., õpetati soome, inglise, prantsuse ja eesti keelt. Küllaltki suure protsendi saatekavast võtsid enda alla jumalateenistuste ja hommikupalvuste ülekanded Tallinna ja Tartu kirikutest. Nende peale kulutati protsentuaalselt isegi rohkem aega kui päevauudistele. Päevauudised moodustasid näiteks 1936. aastal saatekavast 7,2 protsenti, jumalateenistused ja hommikupalvused aga 8,6 protsenti.²⁴ Peale selle olid muidugi kavas ka kirjan-dussaadet, kuuldemängud, reportaazid jne.

22 "Raadio ja Televisiooni Saatekava" 1957, nr.13.

23 "Raadio" 1936. nr. 50, lk. 1171.

24 "Raadio" 1936, nr. 50, lk. 1183.

1935. aastast alates võeti saatekavasse rahvusvahelised ülekanded - ülekanded teiste maade ringhäälingutest. Nende programmides olid niinimetatud Balti-kontserdid (Leedu, Läti ja Eesti vastastikune kontsertide vahetamine), Euroopa-kontserdid jne. Näiteks 23. aprillil 1935 kanti Rootsist üle prints Gustav Adolphi kõne kogu maailma skautidele ja 1936. aasta 28. jaanuaril Inglismaalt kuningas Georgi matuse-talitus.²⁵

On täiesti loomulik, et raadio kodanlikus Eestis oli tugevaks relvaks kodanliku riigi käes rahvale oma poliitika ja põhimõtete pealesurumiseks, nende propageerimiseks. Mikrofoni ees esinesid pidevalt riigijuhid eesotsas president K. Pätsiga, ministrid ja teised juhtivad tegelased. Tõelist kultuuri-levitaja osa ei saanud raadio kodanlikus Eestis etendada nii kodanliku valitsuse poliitika kui ka aineliste vahendite kitsikuse tõttu ja piirdus seepärast muusikas peamiselt meelelahutusvahendi osaga. Propagandavahendina täitis ta aga täielikult oma missiooni.

Muidugi ei saa eitada raadio heas mõttes kasvatuslikku mõju - suhteliselt muidugi väga väikest - ka tollal. Saadetes esines ka progressiivseid tegelasi, tutvustati maailma klassikalist muusikat ja kirjandust, samuti eesti kultuurisaavutusi, kuid seda

²⁵ "Raadio" 1936, nr.50, lk. 1183.

tänu progressiivsetele kultuuritegelastele, kes aitasid tõhusalt kaasa raadio tööle.

x

2. Raadio nõukogude võimu esimesel aastal.

Olukord muutus põhjalikult 1940. aastal, millal Eesti töörahvas kehtestas taas nõukogude võimu ja võttis koos teiste asutustega enda juhtida ka ringhäälingu.

Esimene informatsioon 1940. aasta 21. juuni sündmustest anti edasi raadio kaudu. See toimus samal päeval kell 20.42 päevauudiste saates. ²⁶

Teate mõju nii kodu- kui ka välismaal oli tohutu suur. Linnade elanikkond, kes ise sündmustest osa võttis, oli juba informeeritud, kuid kümned tuhanded inimesed maal kuulsid neist esmakordselt raadio kaudu.

Sellest momendist alates astus Eesti ringhääling töötava rahva teenistusse. Ringhäälingu võtmine uue võimu kontrolli alla toimus juba 21. juunil päeval. Kodanlik valitsus oli saatnud ringhäälingu kaitseks kümne mehelse vahtkonna, kuid tööliste esindajate kohalejõudmisel lahkus vahtkond, sest sõdurid tundsid pöördetäie ilmselt kaasa. ²⁷

²⁶ Esimene nõukogude aasta, "Raadio ja Televisiooni Saatekava" 1957, nr.12, 17.märts - 23. märts, lk.7.

²⁷ Sealsamas.

Samal õhtul, kell 22.10 anti ringhäälingu kaudu edasi erakõrraline teadaanne uue valitsuse moodustamisest ja kell 23.23 esines raadiokõnega rahvalitsuse peaminister Johannes Vares-Barbarus. Järgmise päeva õhtul esitas ta raadio kaudu uue valitsuse deklaratsiooni. ²⁸

Nii algas ringhäälingus uus ajajärk. Kui kõige kiirem ja massilisem informatsioonivahend, kui mõjukas propagandarelv, kui tähtis kultuuritegur hakkas ta täitma uusi ajaloolisi ülesandeid eesti rahva elu ümberkujundamisel demokraatlikul ja sotsialistlikul alusel. Raadio võttis aktiivselt osa Riigivolikogu valimiste ettevalmistamisest, kandis üle Riigivolikogu ajaloolised koosolekud ja Moskvast NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgu, kus Eesti võeti vastu Nõukogude Liidu koosseisu.

Pärast 21. juuni pööret kiiresti üksteisele järgnenud sündmuste kajastamine, saatekava mahu suurendamine ja selle sisu uuendamine nõudsid ka asutuse töö reorganiseerimist. 1940. aasta detsembris loodi iseseisev asutus raadiosaatekava koostamiseks ja juhtimiseks - Raadiokomitee Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu juures, ja kinnitati toimetuste uus struktuur. ²⁹ Paranes raadio majanduslik ja tehniline baas. Esimese nõukogude võimu aasta jooksul suurenes

²⁸ Esimene nõukogude aasta, "Raadio ja Televisiooni Saatekava" 1957, nr. 12, 17.märts - 23.märts, lk.7.

²⁹ Sealsamas.

ringhäälingu saatekava maht umbes 11 tunnini päevas ja raadiokuulajate arv tõusis üle saja tuhande.³⁰ Esimesel nõukogude aastal asus ringhääling "Estonia" teatri ruumides. Ruumikitsikus oli suur ja sellepärast forsseeriti juba kodanliku korra lõpupäevil alustatud raadiomaja ehitamist. Maja viidi katuse alla enne sõja puhkemist, kuid siis katkesid ehitustööd kuni 1945. aastani.

Raadio muutus nüüd sotsialistliku ülesehitustöö kogemuste levitamise tähtsaks vahendiks. Saatekavasse ilmusid niisugused pealkirjad nagu "Sotsialistliku ülesehitustöö hommik" (igal pühapäeval), saatesari "Sotsialismi kodumaa", "Töölislaulude õppimine" jne.³¹ Mikrofoni ees esinesid lihtsad tööinimesed, anti kontserte eesti ja vene muusikast jne. Kuna Eesti raadiokuulajaile oli peaaegu tundmatu Nõukogude Liit ja tema rahvaste elu, siis tutvustas raadio seda ulatuslikult. Kõige tähtsamal kohal olid aga muidugi vabariigi töötajate aktuaalsed poliitilised esinemised, kuna oli vaja selgitada raadiokuulajaile sotsialistlikke ümberkorraldusi ja nende tähtsust ning tõmata laialdasi rahvahulki kaasa nende teostamisele. Samuti olid saatekavas tähtsal kohal eesti rahvuslik muusika ja kirjandus.

³⁰ "Esimene nõukogude aasta, "Raadio ja Televisiooni Saatekava" 1957, nr. 13, 24. märts - 30.märts, lk.7.

³¹ Sealsamas.

Seega iseloomustab Eesti ringhäälingu tegevust esimesel nõukogude aastal Eestis asetleidnud revolutsiooniliste sündmuste äärmiselt operatiivne kajastamine ja sotsialismi ülesehitamisele kaasaaitamine. Selle aasta jooksul rajati alus Eesti nõukogude ringhäälingu edasisele arengule.

II

Nõukogude Eesti raadio Suure Isamaasõja
esimesel perioodil 1941. juuni - 1942. november.

22. juunil 1941. aastal tungis fašistlik Saksamaa sõda kuulutamata kallale Nõukogude Liidule. Algas Suur Isamaasõda.

Suure Isamaasõja algul asus kogu meie maa organiseerima vastulööki vaenlasele, korraldama ümber oma elu sõjaaja nõuete kohaselt. Suur osa selle ülesande täitmisel kuulus raadiotele kui kõige operatiivsemale informeerimisvahendile.

Ka Nõukogude Eesti ringhääling etendas selles töös suurt osa. Pidevalt anti edasi informatsiooni rinnetelt, Nõukogude valitsuse ja kommunistliku partei juhtide ajaloolised kõned, nagu Riikliku Kaitsekomitee esimehe J.V. Stalini raadiokõne 3. juulil 1941. aastal ja teised, raadios esinesid Nõukogude Eesti valitsuse ja Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee juhtivad töötajad, raadiosaadetes tehti hitlerismivastast propagandat, tõsteti saadetega rahva võitlusvaimu ja valmisolekut kaitsta oma kodumaad viimse hingetõmbeni.

See töö kestis Eesti territooriumil viimase võimaluseni, vaatamata sellele, et osa meie maast ägas juba vaenlase ikke all. Alles 1941. aasta 27. augustil, päev enne vabariigi pealinna Tallinna okupeerimist, katkestas raadiosaatja Lasnamäel oma töö.

Türi saatja oli juba varem lakanud töötamast ja purustati, et seda mitte vaenlase kätte anda. Ka Lasnamäe saatja tehti enne taganemist töötamiskõlbmatuks. See tõttu ei saanud hitlerlased hakata kohe tegema oma propagandat raadio kaudu ja said seda alustada alles siis kui nad said sakslastelt sõjaväe raadiosaatja, mida hakati kasutama septembrikuul. ³²

Juba kaheksa päeva pärast Tallinnast lahkumist organiseeriti eestikeelsed raadiosaated Nõukogude Liidu tagalast - Leningradist ja Moskvast. Saated tagalast kestsid kogu Suure Isamaasõja selle osa vältel, millal Eesti territoorium oli hitlerlike vägede poolt okupeeritud.

Need saated olid algul põhiliselt mõeldud eestlastele, kes jäid okupeeritud territooriumile. See ilmneb selgesti ka saate algusteadustusest, millega Nõukogude Eesti raadio pöördus oma kuulajate poole Leningradist:

"Et edukalt võidelda saksa fašistlike vallutajate vaimse nüristamistöö vastu, peab eesti rahvas teadma tegelikku ja täpset tõde, peab saama õiget informatsiooni olukorra kohta.

Seda tõde kuulete Leningradi raadiost iga päev kell 8 hommikul, kell 21 õhtul, kell 1.15 minutit öösel Moskva aja järgi.

Kuulake meie eestikeelseid saateid! Jutustage nendest raadiosaadetest oma naabritele ja tuttavatele!" ³³

³² "Ringhääling", Eesti Ringhäälingu almanahh,

Tallinn 1944, lk. 11.

³³ ENSV RTKA, Toimik nr.1, lk. 41.

Informeerides pidevalt okupeeritud Eesti elanikkonda sündmuste õigest olukorrast, andis Nõukogude Eesti raadio neile julgust ja jõudu võitluseks vaenlase vastu oma kodumaa peatse vabastamise nimel.

See võitlus oli raske. Eesti oli ju okupeeritud, saksa fasisitlikud vallutajad püüdsid igati laiendada nõukogude korra saavutusi, muuta Eesti Saksamaa asumaaks, kehtestada taas saksa parunite ülevõim Eestimaal. Kõik kohalikud informatsiooniallikad - ajakirjandus, Tallinna raadio jne. olid allutatud nendele ülesannetele. Eesti rahvas vaevles okupantide raudse kanna all. Talle sisendati orjalikku alistumistunnet, teda veendi sakslaste "uue korra" õigsuses.

Näiteks selle kohta, missugust propagandat tegi Tallinna raadio, võib tuua okupeeritud Eesti põllumajanduse direktori Hans Saare raadiokõne 1. novembril 1941. aastal, mis kandis pealkirja "Mõni sõna rahvale". Põllumajanduse direktor ütles:

"Enamlaste maapoliitika oli puhas agitatsioon. Maad pidi antama kõigile, kuid tegelikult taheti ainult klassivõitlust arendada. Teiseks püüti maal ettevõtlikumat osa talurahvast vaaseks teha. Sündnormid naeruväärse tasu eest taotlesid sama sihti. Ka maksud pandi kõrged. Igal pool oli näha bolševike varjatud palet... Lõpuks tuli veel küüditamine, terve eesti rahvas pidi kaduma, venelased pidid asemele tulema. Sel puhul pöördusid meie pilgud ainsa võimu poole, kust abi võis tulla - see oli Saksamaa...

Nüüd on eesti rahva ja eriti eesti põllumehe aukohus üles näidata tänulikkust..."³⁴

Edasi selgitas põllumajanduse direktor, milles peab see "tänulikkuse ülesnäitamine" seisma: tuleb anda Saksa sõjaväele rohkem moonu, piirata enda tarvidusi, et "minna läbi viletsuste vastu paremale tulevikule saksa rahva eeskujul".³⁵

Niisuguse sisuga olid peaaegu kõik Tallinna raadiosaated. Kõigis nendes laimati nõukogude korda ja ülistati okupantide poliitikat.

Ainsaks tõeallikaks eestlastele okupeeritud alal sai Nõukogude tagalas töötav Nõukogude Eesti raadio. Nagu märgitud, algasid juba 1941. aasta septembrikuu esimestel päevadel regulaarsed eestikeelsed saated Leningradist. Nendes valgustati õiget olukorda rinnetel, selgitati sakslaste tõelisi plaanid ja kavatsusi, anti eesti patriootidele juhendeid sakslaste vastu võitlemiseks. Need saated olid tugevaks sidemeks okupeeritud Eestisse jäänud inimeste ning tagalas viibivate eestlaste vahel.

1941. aasta lõpp ja 1942. aasta oli Nõukogudemaale väga raske periood. 1941. aasta septembris sulgus blokaadirõngas Leningradi ümber. Kuid vaatamata sellele, et raadio Leningradis tegutses blokaadi tingimustes, suudeti siiski hankida materjali olukorra kohta Eestis ning anti vastulöök sakslaste propagandale. Selle kohta võib tuua palju näiteid. Kui saks-

³⁴ ENSV RTKA, Toimik nr.2, lk.1.

³⁵ ENSV RTKA, Toimik nr. 2, lk.2.

laste välksõja plaan oli ilmselt nurjunud ja neil seisis ees karm sõda talve tingimustes, hakkasid nad koguma okupeeritud ala elanikelt talveriideid. Nõukogude Eesti raadio tagalas vastas sellele kampaaniale kohe omapoolse üleskutsega eesti rahvale. 9. oktoobril 1941. aastal kostsid raadios sõnad:

"Eesti töörahvas linnas ja maal! Kui fašistlikud võimud või nende palgasulased tulevad sinult nõudma saksa vägedele sooje riideid, siis ära anna neile mitte ühtki riidehilpu!

... Seltsimehed! Kodanikud!

Andke sooje talveriideid meie vapratele partisanidele, kes peavad sangarlikku võitlust meie rahva vabastamise eest, fašistlike okupatsioonivägede minemakihutamise eest. Varustage partisane talve saabudes toiduainetega, andke neile vennalikult ululust vihma, külma ja tuisu eest. Aidake ja toetage igati partisanide võitlust!" ³⁶

1941. aasta oktoobris lähenesid Saksa väed Moskvale. Hitlerlik väejuhatus oli oma edus niivõrd kindel, et määras isegi 7. novembriks Saksa vägede paraadi Punasele väljakule. Kuid ka see plaan oli määratud nurjumisele. Koos nõukogude vägedega asus Moskva kaitsesele kogu pealinna elanikkond. 6. novembril toimus Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 24. aastapäeva puhul pidulik koosolek Majakovski metroojaamas. 7. novembri varahommikul toimus Punasel

³⁶ ENSV RTKA, Toimik nr.1, lk. 72-73.

väljakul traditsiooniline Nõukogude armee paraad. Nõukogude Eesti raadio Moskvas andis operatiivselt edasi teate nendest sündmustest ja J.V. Stalini kõnede teksti. Sellel oli tohutu suur tähtsus vaenlase valepropaganda paljastamisel ja rahva võitlusinnu õhutamisel.

15. novembril 1941 esines Tallinna raadios Eesti omavalitsuse juht Hjalmar Mäe, kes kurtis raske olukorra üle ja püüdis süü selle eest veeretada nõukogude võimule. Vastuseks sellele avaldas Nõukogude Eesti raadio Leningradis 18. novembril 1941 Harald Habermanni kirjutuse "Reetur Mäe hädakisa", milles analüüsiti põhjalikult selle olukorra põhjusi ja näidati, et ainsaks väljapääsuks on saksa okupantidest vabanemine. ³⁷

Peaaegu kõik 1941. aasta saated kandsid üleskutsuvat iseloomu ning nende peaesmärgiks oli sakslaste valepropaganda paljastamine ja rahvale võitlusvaimu sisendamine. Avaldati üleskutseid eesti talupoegadele, okupeeritud Nõukogude rajoonide tööta-jaile, eesti töölistele, haritlastele, noortele jne. Peale selle avaldati Nõukogude Eesti juhtivate tööta-jate artikleid, näiteks P. Uusmani "Fasistid riisuvad eesti rahvast" (24. oktoober 1941), V. Kuusiku "Fasistide katse rikastuda eesti töötava talurahva ärvel kukkus läbi" (24. oktoober 1941), "Eesti rahva reeturid ei pääse tasust" (25. oktoober 1941),

³⁷ ENSV RTKA, Toimik nr. 1, lk. 157.

N. Karotamme "Eesti fašistid on asunud eesti kooli saksastamisele" (11. november 1941), "Kuidas näeb välja "uus kord" Eestis" (26. november 1941), "Hitler riisub ja laostab eesti põllumajandust" (30. november 1941), "Tallinna õppiv noorsugu jätkab võitlust" (6. detsember 1941), "Fašistid tahavad hävitada eesti rahvast" (7. detsember 1941) jne. ³⁸

Kõik need materjalid aitasid okupeeritud Eesti elanikkonnal paremini aru saada küsimustest, mida elu okupeeritud territooriumil iga päev nende ette seadis, olukorras paremini orienteeruda.

Peale selle avaldati igas saates Nõukogude Informatsioonibüroo teadaanne ning materjale kesk-ajalehtedest. Leningradis töötav Nõukogude Eesti raadio kasutas tihti ka ajalehte "Leningradskaja Pravda" ning kohalike kirjanike artikleid ja ülevaateid sissepiiratud linna olukorrast, kus vaatamata kõigile raskustele ja viletsustele jätkati tööd ja võitlust.

Väga raske oli ka raadiotöötajate eneste olukord. Linna pommitati pidevalt, ka raadiomaja sai kannatada. Linnas valitses nälg, puudus küte ja ka elektrivalgust anti ainult mõned tunnid päevas. Leningradi raadio sümfooniaorkestri peadirigent K. Eliasberg jutustab oma mälestustes tööst blokaaditingimustes, kuidas raadiotöötajad jätkasid oma tööd, andsid isegi kontserte. Kontsertide kavas olid ka sellised suured helitööd nagu Tšaikovski ja Beethoveni sümfooniad jne.

³⁸ ENSV RTKA, Toimik nr.1, lk. 268 - 287.

"Nälg Leningradis oli tollal juba väga tugev; siisüguste suurte heliteoste esitamine nagu Beethoveni sümfoonia oli raske, füüsiliselt peaaegu ülejõu käiv. Me läksime kontserdilt tagasi sõna otse- ses mõttes majaseintest kinni hoides. Trammiühendust enam ei olnud, jalgsi käia oli aga äärmiselt raske; inimesed muutusid iga päevaga nõrgemaks..."³⁹

Mitte ainult orkestrantidel, vaid ka teistel raadiotöötajatel - diktoritel, toimetajatel, tehnikutel oli tohutu raske töötada. "Kolm-neli dik- torit töötasid mehiselt, nagu sõdurid valvepostil, mikrofoni juures. Viimast jõudu kokku võttes lugesid nad päevauudiseid... Raadiokomitees oli üles pandud kaks raudahju: direktori kabinetis ja studios; töötati küünlavalgusel, sest elektrit anti ainult mõneks tunniks."⁴⁰

Kõigile raskustele vaatamata jätkus töö Leningradi raadios, mille kollektiivi ühe osa moo- dustasid ka Nõukogude Eesti raadio töötajad. Leningra- di ja Moskva eestikeelseid raadiosaateid organiseeri- sid tollal seltsimehed P. Uusman, V. Reiman, H. Habermann, A. Vaarandi ja teised, kelledest paljudele oli see töö uueks alaks, kuid kes andsid kogu oma jõu raadiosaadete heaks kordaminekuks. Need seltsimehed hankisid ise materjali, koostasid saateid ja olid ise ka diktoriteks, s.o. lugesid saateid mikrofoni ees.

³⁹ К. Элиасберг, Ленинградский Радиосовет в годы войны, "Советская Музыка" 1946, № 2-3, lk. 72.

⁴⁰ Sealsamas.

Ühtlasi pöörati suurt tähelepanu töö kvaliteedi parandamisele. Seda näitab ka Leningradi Raadiokomitee Eesti toimetuse nõupidamise protokoll 25. septembrist 1942, milles öeldakse:

"Koosolek ... peab tarvilikuks märkida, et toimetuse liikmetele oli raadiotöö uueks alaks ja nende senine erialane töö ei olnud seotud ei raadio ega ajakirjanduse tööga. Eriolukorras tööleasunud toimetuseliikmed on täitnud nende peale pandud kohustused oma oskuse ja võimete kohaselt... On tõusnud töö kiirus ja kvaliteet. Kuid seda võidakse veel tõsta ja peabki tõstma, arvestades isamaasõja olukorda, kus igal kodanikul tuleb rakendada kogu oma jõudu ja oskust vaenlase võitmiseks ja hävitamiseks."⁴¹

Edasi töötas koosolek välja võistlussüsteemi raadiosaadete parandamiseks ning töödistsipliini tugevdamiseks, mis näitab kui suurt tähelepanu pöörasid raadiotöötajad raskele olukorrale vaatamata töö organiseerimise küsimustele.

Keegi ei kurtnud selles tohutu raskes olukorras, inimesed võitlesid viimse hingetõmbeni oma tööpostil. 1942. aasta algul algas Laadoga tee ehitamine; veebruaris hakati juba saama äbi - relvi, arstimeid, toiduaineid. Loodi side blokaadirõngas Leningradi ja suure Nõukogudemaa vahel. Töö hakkas keema uue jõuga.

Ühenduse loomine Leningradi ja "Suure maa"

⁴¹ ENSV RTKA, Toimik nr. 71, lk. 258.

vahel asetab oma pitseri ka Nõukogude Eesti raadio saadetele. Nüüd avanes võimalus laiendada autorite aktiivi, kasutusele võtta uusi saatevorme, laiendada raadiosaadete temaatikat. Näiteks võib tuua eesti-keelsete raadiosaadete 1942. aasta märtsikuu tööplaani:

I Iga päev:

- a) Nõukogude Informatsioonibüroo teadaanne.
- b) Teated Suure Isamaasõja rinnetelt ja Nõukogude tagalast.
- c) Artiklid, üleskutsed, luuletused teemal:
 1. Eesti rahva riisumine fašistide poolt;
 2. Eesti metsade hävitamine;
 3. noorte värbamine fašistide armeesse ja politseisse;
 4. töövõimelise elanikkonna väljavedamine Saksamaale.

II Seltsimees Karotamme poliitinformatsioonid Eesti jaoks 1 - 2 korda nädalas.

III Iganädalane rahvusvaheline ringvaade.

Autor V. Telling.

IV Erisaated:

17. märts Saade naistele:

- a) Mispärast eesti lapsed surevad nälga?
- b) Mida tõi Hitler soome rahvale.

19. märts Saade noortele:

- a) Eesti noored! Asuge aktiivsele võitlusele fašistlike oku-

pantide vastu! Vabastamise päev läheneb!

Autor E. Päll.

- b) Hitlerlaste tööteenistus tähendab surma ja sunnitööd noortele. Autor M. Raud.

20. märts Saade partisanidele:

- a) Eestlane, astu rahvatasujate kuulsasse armeesse! Autor M. Raud.
- b) Okupeeritud vabariikide ja oblastite vaprad partisanid abistavad Punaarmeed vaenlast purustada. Autor V. Telling.

V Elavad sõnavõttud:

1. Eesti NSV tervishoiu rahvakomissari V. Hioni läkitus Eesti arstidele ja tervishoiutöötajaile.
2. Kunstnik Adamsoni sõnavõtt teemal "Fašistid hävitavad eesti rahva kultuuri".

VI Eriartiklid:

1. Eesti talurahva kevadised mured.
Autor M. Raud.
2. Okupantide "kultuuriline" pale.
Autor O. Urgart.
3. Baltimaade rahvaid ähvardab hukkamisohut fašistlike okupantide kannal all.
Autor N. Karotamm.
4. Eesti rahva esindajate raadiomiiting Moskvas 22. märtsil 1942. ⁴²

Nagu sellest plaanist nähtub, oli Nõukogude Eesti raadiol tagalas kasvanud välja juba oma teatud autorite aktiiv ja kirjasaatjate võrk. Peale selle kasutati eestlaste kirju, kes viibisid okupeeritud territooriumil või Saksamaal tööteenistuses. Need kirjad pidas kinni Saksa sõjatsensuur ning nad sattusid nõukogude partisanide kätte, kes toimetasid kirjad edasi Nõukogude tagalasse, kus neid kasutati ajakirjanduses ja raadios.

Näiteks Hilja Metsküla kirjutas oma omastele Tallinnas:

"Kallid vanemad! Kuus kuud on möödunud sellest ajast, millal mind teie juurest ära viidi, kuid mulle näib nagu oleks möödunud juba palju aastaid. Ega te mind enam ära ei tunneks. Olen kohutavalt otsa jäänud ja näin päris vanana. Nende kahe kuuga, mis ma laagris veetsin, tehti minust inimvare. Meil polnud ainustki puhkepäeva. Töötasime kivimurrus ja ma lihtsalt ei tea, kuidas ma ellu jäin. Langesin iga päev minestusse, nii et mind lõppude lõpuks siiski saadeti haiglasse. Sealt sattusin ma jälle tööjõu jaotuse büroosse ja elan nüüd teenijana proua Marie Horni juures Laslaus. Teaksite te vaid, kuidas ma elan! Veel kõrdagi pole mu perenaine olnud rahul minu tööga ega pole ma temalt peale peksu midagi saanud. Ma pesen pesu, küürin põrandaid, lüpsan lehma ja kannan peale selle iga päev sütt 6 kilomeetri kaugusel olevast jaamast.

Kallid isa ja ema! Kas kuidagi ei oleks

võimalik teha midagi selleks, et ma koju pääseksin, ma ei suuda enam, olen hukkumas..."⁴³

Need kirjad olid mõjuvaks illustratsiooniks eestikeelsetes raadiosaadetes avaldatud üleskutsetele. Näiteks saates, milles jutustati eesti noormeeste "vabatahtlikust" Saksamaale vedamisest, öeldi:

"Kõik okupantide sammud, mis pealtnäha paistisid süütutena, nagu hiljutine rahvaloendus Eestis, olid tegelikult sihitud sellele, et rahvast hävitada ja ta varandus riisuda. Niinimetatud "rahvaloenduse" tegelikuks ülesandeks oli arvele võtta rahva elav jõud selle hävitamiseks ja tööjõuna Saksamaale vedamiseks.

Fasistide teadaandes öeldakse, et Eesti noormehi, kes on sündinud 1920.-1922. aastail, rakendatakse tööle jõgede reguleerimiseks, "maa võitmiseks mere alt", tegelikult aga kasutatakse neid raskematel ja ohtlikematel töödel".⁴⁴

Nende üleskutse sõnade kinnituseks võib olla eesti inseneri Vello M. kiri oma sõbrale Kalju Suurkasele Pärnumaale Vändra valda. See kiri sattus Nõukogude partisanide kätte Saksa komandantuuri likvideerimisel S. asulas.

Kirjas öeldakse:

"Kuidas elad, Kalju? Teatan sulle, et mina pole enam vabrikus. Keegi kaebas minu peale, et ma

⁴³ ENSV RTKA, Toimik nr. 71, lk. 199.

⁴⁴ ENSV RTKA, Toimik nr. 71, lk. 12.

väljendasin rahulolematust siinse distsipliini üle, mind nabiti kinni ja saadeti kivimurdu "meeleparandusele". Siin töötab 140 eestlast, enamasti Tallinnast ja Pärnust. Näib, et veel nädalat paar ja me kõik oleme lõpuni "parandatud". Täna ei tõusnud jälle 8 inimest naridelt üles, nad on juba niivõrd nõrgaks muutunud. Iga päev matame me keedagi oma kaaslastest ja igäuks meist ootab oma järjekorda... " 45

Võib olla kindel, et saates järgnevalt kõlanud üleskutse jõudis paljude noormeeste südamesse:

"Noormehed! Võitlus okupantide vastu kodumaal nõuab vähem ohvreid kui sunnitöö näljasel Saksamaal. Ärge minge sinna! Selgitage teistele, et keegi läheks Saksamaale. Hoidke kõrvale kui hakatakse vedama vägivaldselt!

Eesti noormehed! Moodustage partisanide salku! Purustage vaenlase ühendusteid, telefoni-, telegraafi- ja sidevahendeid! See kiirendab okupatsiooni lõppu ja okupantide väljapeksmist. See takistab okupantidel välja vedada meie kodumaa varandust ja inimesi.

Eesti noormehed! Astuge aktiivsele võitlusele okupantide vastu!" 46

Partisanide poolt sõjasaagiks saadud kirju kasutati ka pikemate saadete koostamisel, milles Nõukogude Eesti raadio omalt poolt vastas nendele kirjadele Üks selline saade kandis pealkirja "Vastus Linda K.

45 ENSV RTKA, Toimik nr. 71, lk. 174.

46 ENSV RTKA, Toimik nr. 71, lk. 13.

küsimustele". See oli üsna huvitav saatevorm ja sellepärast toome siinkohal ära katkendeid sellest saatest.

"Minu ees on kaks kirja. Need kirjad on leitud Looderindel surmasaanud ühe sakslaste poolel sõdiva eestlastest allüksuse reamehe Hendrik Laanekurru juurest. Esimene kiri kannab kuupäeva 12. juuni 1942. See on Hendrik Laanekurru poolt kirjutatud kellelegi Linda K-le. Kuid et adressaati ei leitud, tuli kiri saatjale tagasi...

Oma kirjas räägib Hendrik Laanekurru muuhulgas: "Minu elu siin on ju nii üürrike ja ei tea, millal võib tulla viimne tund. Mul pole midagi peale oma elu ja seda olen alati valmis ohverdama - mille eest, ei tea isegi, sest olen nii üks."

Teine kiri on samalt Lindalt Hendrik Laanekurrule. Kiri on kirjutatud 6. juulil 1942. Linda kirjutab, et 1. juulil lõppenud linnas ühes käitises töö ja nüüd istub ta maal kodus ning loodab, et vahest läheb korda heinalisena tööd leida. Edasi loeme kirjast: "Elu on praegu selline keeruline, et ei saa aru mitte midagi. Räägitakse nii ja teisiti, õiget otsa aga ei tea keegi..."

"Oh, kui vaid kord see kole sõda lõppeks, sõda, see koletis, mis röövib meilt nii palju noori mehi... Miks peavad inimesed üksteist hävitama ja tapma?"

Edasi öeldakse saates:

"Kirja järgi otsustades on Linda K. nende inimeste killast, kes ei ole veel jõudnud selgusele

käimasolevate sündmuste mõtte ja sisu suhtes. Ja Linda K. pole mitte ainuke selline inimene, neid on rohkem. Sellepärast on vaja aidata Linda K-l leida vastust teda piinavatele küsimustele.

Kõigepealt on vaja leida õige hinnang sündmuste keerulikkusele, leida põhiküsimused, milledest arusaamine aitab lahendada ka kõik muud küsimused.

Kodanik Linda K., kes oli see, kes alustas sõda kogu maailma vabadustarmastavate rahvaste vastu, tahtes neid alistada ja orjastada?

See oli Hitler, see oli fašistlik Saksamaa.

Kes oli see, kes tungis salaja, reeturlikult kallale Nõukogude Liidule, tahtes teda purustada ja orjastada?

See oli Hitler, see oli fašistlik Saksamaa.

Hitler ja fašistlik Saksamaa olid need, kes vallutasid Eestimaa, orjastasid eesti rahva, riisuvad ja röövivad praegu eestlasi kõige ülbemal kombel. Nemad on süüdi ka selles, et Linda K. hea tuttav Hendrik Laanekurru on hukkunud.

Kodanik Linda K., mõelge selle üle järele. Te näete, et selles peitub kogu tõde, et selles peitub see "õige ots", mida te seni pole veel leidnud.

Te küsite peaaegu meeleheitel: miks peavad inimesed üksteist hävitama ja tapma? Vastus on järgmine:

Sellepärast, et Adolf Hitler tahab maailma valitsejaks saada, sellepärast, et saksa vabrikandid, pankurid, suurärimehed ja mõisnikud tahavad teiste

maade ja rahvaste kurnamisest kullamägesid kokku ajada, sellepärast, et saksa mõisnikud ja parunid upitavad end Eestis jälle pukki.

Vaat, see ongi põhjuseks, miks hukuvad praeguses sõjas miljonid inimesed. Sellepärast langes ka Hendrik Laanekurru.

Teie, Linda K., kirjutate ahastuses: "Oh, kui vaid kord see kole sõda lõppeks!" Teie pole mitte ainuke, kes soovib sõja lõppu. Iga Nõukogude Liidu kodanik soovib seda. Kogu maailma vabadustarmastavad rahvad soovivad seda.

Ent kindel on ka see, et sõda ei lõpe iseendast, et teda on vaja lõpetada. Ja selleks on olemas vaid üksainus tee, üksainus abinõu: purustada Saksa armee, purustada fašistlik Saksamaa... Siit järeldub, et iga eestlase püha kohus on fašistliku Saksamaa purustamisele kaasa aidata kogu jõuga...

Ja kui hitlerlased on purustatud, on Eestist välja kihutatud, siis võivad eestlased jälle asuda rahulikule tööle, parandada hitlerlaste poolt löödud rängad haavad, ehitada uut ja õnnelikku elu.

Ühelgi eestlasel pole praegu suuremat ja õilsamat ülesannet kui võidelda saksa okupantide vastu, niinimetatud "omavalitsuse" vastu, teha seda kõigi käepäraste vahenditega.

Kodanik Linda K., see puudutab ka teid." ⁴⁷

Niisuguseid kirju oli palju. Kindlasti

⁴⁷ ENSV RTKA, Toimik nr. 72, lk. 581-585.

avaldasid nii Hilja Metsküla, insener Vello M., kui ka kõigi teiste Saksamaalt saadetud kirjad ja nendest võetud katkendid ning nende põhjal koostatud saated suurt mõju kõigile okupeeritud territooriumil viibi-jaile, esmajoones muidugi kirja saatja omastele ja tuttavatele ning etendasid seega kokkuvõttes suurt osa sakslaste valepropaganda paljastamisel.

Niisugused saatevormid avaldasid kahtlemata palju tõhusamat mõju kui üldised poliitilised informatsioonid ja vestlused, mille tähtsust muidugi ka ei tohi alahinnata. Ja võib-olla just sellest kaalutlusest lähtudes kasutati raadios okupeeritud aladel elavate eestlase elu-olu valgustamiseks ja neile õige tee näitamiseks peamiselt selliseid saate-orme - löövat satiiri, poliitilisi följetone jne., mis baseerusid konkreetsetel andmetel, mida saadi nii Tallinna raadiost kui ka partisanidelt saadud teateist ja materjalidest.

Nende saadete sisust räägivad juba nende pealkirjad: "Verine narr kõnetoolis" (Hitleri esine- mise puhul Riigipäeval 25. aprillil 1942. aastal),⁴⁸ "Uus pärisorjus Eestis - fašismi surmakramp" (Harald Habermanni vastus Soome raadio eestikeelsele saa- tele, milles ülistati sakslaste ja eestlaste koos- tööd),⁴⁹ "208. polgu õpetlik hukkumislugu" (208. saksa jalaväepolgu hävitamisest Harkovi rindel),⁵⁰

⁴⁸ ENSV RTKA, Toimik nr. 72, lk. 331.

⁴⁹ ENSV RTKA, Toimik nr. 72, lk. 339.

⁵⁰ ENSV RTKA, Toimik nr. 72, lk. 366.

"Saksa fašistlike okupantide roimarlik plaan"(vastus Eesti "omavalitsuse" juhtide Mäe ja Vendti raadio-kõnele 1. veebruaril 1942) ⁵¹ jne.

Raadiosaadetes valgustati samuti Nõukogude Liidu tagalas elavate eestlaste elu. Nii näiteks toimus 21. juunil 1942 Moskvast eesti noorte antifaašistlik miiting, millega ühtlasi tähistati Eestis töörahva võimu kehtestamise teist aastapäeva. See miiting anti edasi ka raadios.

Miitingu avas ELKNÜ Keskkomitee sekretär seltsimees Juliana Telman, kes jutustas eesti noorte osavõtust fašismivastasest võitlusest.

"... Juba esimestel sõjapäevadel asusid eesti noored üksmeelselt meie kodumaa kaitsele. Võitluses vaenlasega näitasid nad üles kartmatust ja vaprust. Võime uhked olla seltsimees Arnold Mere, Endel Puusepa ja teiste vaprate võitlejate üle. Me tunneme uhkust igaühe üle, kes tõsiselt armastab oma kodumaad ja vihkab hitlerlikke sissetungijaid." ⁵²

Lahingutervituse eesti sõjameeste poolt andis üle ühe väeosa nooremkomandör Adolf Püvi. Iga noore südamesse tungisid tema tõotussõnad:

"Me võitlesime kangelaslikult Enajõe kaldal, Alustaguse metsades, Tallinna all ning Narva ja Kingissepa taga sakslastest sissetungijate vastu. Veristes lahingutes osutasid noored eesti töölised

⁵¹ ENSV RTKA, Toimik nr. 72, lk. 50.

⁵² ENSV RTKA, Toimik nr. 72, lk. 387.

mehisuse eeskujusid. Kuid fašistidel oli siis ülekaal ja meie olime sunnitud taganema. Valusa südamega lahkusime kodumaalt.

Põletav viha vaenlase vastu kees me südameis kui vaatasime oma kodumaa põlevaid linnu ja külasid.

Oodake, me tuleme tagasi!"⁵³

Miitingul võttis sõna partisan Martin, kes jutustas oma partisanisalga tegevusest, seltsimees N. Andresen tuletas meelde eesti rahva kangelaslikku võitlust sakslaste vastu minevikus ja kutsus noori üles kaasa aitama kodumaa kiiremale vabastamisele.

Punaarmee N. väeosa sanitar Endla Urke, Moskva linna noorte esindaja, Punaarmee N. väeosa esindaja, ELKNÜ Keskkomitee sekretär L. Valter tervitasid kõiki eesti noori, kes võtavad osa antifašistlikust võitlusest.

Noor pioneer Salme Karu, kes evakueerus koos lastelaagriga sõja algupäevil Nõukogude tagalasse, ütles oma sõnavõttus:

"Armsad vanemad Eestis!

Ärge muretsege meie pärast, oleme kõik terved. Meie eest hoolitsetakse hästi. Niipea kui meie suured vennad Punaarmees on alatud vaenlased meie kodumaalt välja kihutanud, tuleme kohe teie juurde tagasi."⁵⁴

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees

⁵³ ENSV RTKA, Toimik nr. 72, lk. 389.

⁵⁴ ENSV RTKA, Toimik nr. 72, lk. 396.

Johannes Vares ütles:

"Noored eesti seltsimehed, kallid kaasvõitlejad!

Tervitan teid südamest tänasel noorte miitingul ja soovin, et teie tulised, suurest isamaa-armastusest ja nõukogude patriotismist kantud parimad mõtted ja tunded kostaksid kaugele - otse ajutiselt saksa okupantide poolt orjastatud eesti vendade ja õdede südameisse. Meie väike Eesti on küll vallutatud, aga mitte alistatud. Eesti rahvas on küll saksa fašistide poolt ajutiselt alla heidetud ent mitte võidetud.

...Eesti patrioodid! Täna sel päeval eesti töötava rahva 1940. aasta 21. juunit meenutades töötame võidelda nooruse uljusega ja eesti visadusega kuni on hävitatud verine hitlerism! Saagu 21. juuni võidupäev uute võitude ennustajaks ja kuulutajaks!" ⁵⁵

Miitingul esinesid veel sõnavõttudega Nõukogude Liidu kangelane Arnold Meri, seltsimees Olga Lauristin, pataljoni komissar Erich Tarkpea ja teised.

Miitingu lõpul võeti vastu leegitsev üleskutse eesti noortele, kes võitlesid oma kodumaa vabaduse eest nii Punaarmees, Nõukogude tagalas kui ka ajutiselt okupeeritud Eestis.

18. juunil 1942. aastal toimus NSV Liidu Ülemnõukogu istung, kus läbirääkimistel võttis eesti rahva nimel sõna seltsimees Johannes Vares. Selle kõne tekst avaldati nii Moskva kui ka Leningradi

⁵⁵ ENSV RTKA, Toimik nr. 72, lk.400.

eestikeelses raadiosaates.⁵⁶

13. juulil 1942 esines mikrofoni ees Tallinna 689. Põhja-valimisringkonna rahvasaadik Juliana Telman, kes jutustas oma valijaile Ülemnõukogu sellest istungjärgust, mille päevakorras oli Nõukogude Liidu ja Suurbritannia vahelise lepingu ratifitseerimine.⁵⁷

21. juulil 1942 toimus Moskvas Ametiühingute Maja Sammassaalis Eestis, Lätis ja Leedus nõukogude võimu taaskehtestamise teise aastapäeva tähistamise miiting, millest raadios anti ülevaade.⁵⁸

Saadetel, mis valgustasid tagalaelu, polnud sugugi vähem tähtsust kui informatsioonil sõjategevuse käigust või saadetel, mis käsitlesid elu okupeeritud territooriumil. Fasistid panid ju oma propagandas suurt rõhku igasuguste valeandmete avaldamisele Nõukogude tagalas valitsevast olukorrast. Arvukalt tõid Tallinna raadio ja eriti okupeeritud Eestis ilmuvad ajalehed ära sõnumeid, milles räägiti, et eestlastega käidavat tagalás väga halvasti ümber, et suurem osa neist on kas laagrites või viletsa kohtlemise tagajärjel juba hinge heitnud. Nõukogude Eesti raadio saadetes tagalaelust, mida nagu teisigi saateid okupeeritud territooriumil üldiselt palju kuulati, aga kuulsid paljud ka enda omastest, sõpradest

⁵⁶ ENSV RTKA, Toimik nr.72, lk. 424.

⁵⁷ ENSV RTKA, Toimik nr.72, lk.556.

⁵⁸ ENSV RTKA, Toimik nr.72, lk.513.

ja tuttavatest, või isegi nende endi sõnavõtte, kes saksa fašistide või nende käsilaste sõnade järgi olid juba ammu "maha maetud". Juba needki arvukad faktid paljastasid okupeeritud territooriumil asuva ja üldse fašistliku propagandaaparaadi valelikkust ja viisid kõige erapooletumadki inimesed arusaamisele sellest, et kui valetatakse ühes küsimuses, siis tehakse seda kindlasti ka teistes. Saksa fašistid ja nende käsilased ei suutnud rahvaalajemates hulkades oma informatsiooniga seetõttu vähimatki usaldust võita.

Niisugused olid Nõukogude Liidu tagalas tegutseva Eesti raadio töö põhisuunad Suure Isamaasõja esimesel perioodil - 1941. aasta septembrist kuni 1942. aasta novembrini - suure murrangu alguseni isamaasõja käigus.

III

Eestikeelsed raadiosaated Nõukogude tagalast
1942.a. november - 1944.a. september.

Murrang sõjategevuses algas novembris 1942. Nõukogude väed läksid siis üle pealetungile, vabastasid terve rea rajooni. See murrang sõjakäigus peegeldus ka Nõukogude tagalast antavates eestikeelsetes raadiosaadetes. Need muutused nii sisult kui ka vormilt. Järjest rohkem avaldati rindekirjasaatjate olukirjeldusi, pidevalt ilmusid Nõukogude Informatsiooni-büroo eriväljaanded Nõukogude vägede edusammude kohta.

Sõjainformatsioonides kõlas 1942. aasta novembrist alates järjest sagedamini sõna "Stalingrad": "Stalingradi piirkonnas" (20. novembril 1942),⁵⁹ "Edukas pealetung Stalingradist loode pool" (22. novembril 1942),⁶⁰ "Meie vägede pealetung Stalingradi piirkonnas" (24. novembril 1942).⁶¹

Murrangut sõjategevuses käsitlesid ka teised saatematerjalid: "Sakslaste purustamine Vladikavkazis" (21. novembril 1942),⁶² "Läbimurre" (25. novembril 1942),⁶³ "Pealetung kestab edasi" (26. no-

⁵⁹ ENSV RTKA, Toimik nr. 63, lk. 112.

⁶⁰ ENSV RTKA, Toimik nr. 64, lk. 58.

⁶¹ ENSV RTKA, Toimik nr. 64, lk. 86.

⁶² ENSV RTKA, Toimik nr. 64, lk. 14.

⁶³ ENSV RTKA, Toimik nr. 64, lk. 113.

vembril 1942), ⁶⁴ "Kuidas piirati sisse kolm vaenlase diviisi" (27.novembril 1942), ⁶⁵ "Pealetung keskriindel" (29.novembril 1942) ⁶⁶ jne.

"Meie vägede edukas pealetung Stalingradi piirkonnas ... on suure tähtsusega. Kolme kuuga on Stalingradi all verest tühjaks lastud kümneid saksa diviise. Sakslased on kandnud raskeid kaotusi elavjõus ja tehnikas. Ja nüüd alustasid meie väed Stalingradi lähistel pealetungi saksa fašistlike vägede vastu...

Punaarmee pealetung oli täpselt ette valmistatud... Meie operatiivplaani täiuslikkusest annab tunnistust kasvõi see fakt, et Punaarmee väeosade üheaegselt kahest suunast alustatud pealetung oli sakslastele ootamatu." ⁶⁷ Nii räägiti 24. novembri raadiosaates.

26. novembril 1942 avaldati V. Reimani raadioringvaade, milles anti ülevaade rindesündmustest ning jutustati Saksamaa raskest olukorrast. "Juba ammu enne Nõukogude vägede uute pealetungiope- ratsioonide algust oli hitlerlik Saksamaa raskes seisukorras. Punaarmee pealetung Stalingradi all halvendab veelgi tema olukorda. Sellega on ka seletatav hitlerlike okupantide uus röövsaagitsemise

⁶⁴ ENSV RTKA, Toimik. nr. 65, lk. 21.

⁶⁵ ENSV RTKA, Toimik nr. 65, lk. 37.

⁶⁶ ENSV RTKA, Toimik nr. 65, lk. 75.

⁶⁷ ENSV RTKA, Toimik nr. 64, lk. 86.

laine Eestis.

Viimasel ajal on okupandid Balti vabariigid üle ujutanud terve käskkirjade seeriaga. Nii kirjutab saksa ajaleht "Deutsche Zeitung in Ostland": "Uue käskkirja kohaselt on viljamüümine lubatud ainult toitlustuse eriorganeile. Kõigil teistel organisatsioonidel ja isikutel on viljamüümine keelatud... Kogu rukki-, nisu- ja tatrasaak tuleb täielikult ära anda." Seda nimetatakse saksa fašistide keeles eraomanduse põhimõtte kaitsmiseks, millega lautasid Litzman ja Mäe rõhketel koosolekutel. Seda nimetatakse saksa fašistide keeles eesti talupoegadele õiguse andmiseks oma vara ja saatusega talitada oma äranägemisel..."⁶⁸

Fašistide rasket olukorda ja nende püüdu sellest igasuguste abinõudega välja pääseda näitab ka 21. novembril 1942 eétrisse läinud E. Pälli följeton "Häda ajab härja kaevu". Selles räägitakse tollal Eestis toimunud niinimetatud "tekstiilikuust" ja näidatakse, et ka "see õlekõrs", millest "uppuja kinni haarab", ei päästa saksa fašiste. Eestlased ei tohi abistada hitlerlasi ega uskuda nende lubadusi, sest nagu räägib rahvas "varas jätab varna seinä, fašist ei jäta sedagi".⁶⁹

22. novembri õhtul esines Nõukogude Eesti raadios Moskvas kirjanik August Alle kõnega eesti noortele. Kirjanik tuletas noortele meelde oma rahva

⁶⁸ ENSV RTKA, Toimik nr. 65, lk. 45.

⁶⁹ ENSV RTKA, Toimik nr. 64, lk. 28.

ajalugu, mis on tulvil võitlust sakslastest orjastajate vastu ja kutsus noori üles jätkama oma rahva kuulsaid võitlustraditsioone.

"Eesti noored, praegu seisame suurte ajalooliste sündmuste eelõhtul, mis onavad murrangulist tähtsust kogu maailma rahvaste tulevase saatuse kujundamisel. On kätte jõudmas suur tuulamise aeg, kus terad eraldatakse sõklaist...

Eesti noored, teie tee ei ole oma rahva teetjate räpane rada! Teie koht ei ole eesti rahva vabaduse matuserongis!.. Eesti noored, saatuse määranud teid meie esivanemate testamendi täitjaks. Surm saksa okupantidele!" 70

Niisugune saadete teatud uus toon, muudatused saadete sisus ja vormis on täiesti mõistetavad. Pärast mitut rasket sõja-aastat avaldus neis rõõm pealetungi üle, Punaarmee edusammude üle.

Kuid ees seisis siiski veel palju raskeid sõjapäevi ja seda peegeldasid ka raadiosaated. Siiski peab märkima, et informatsioon sõjategevuse kohta omandas raadiosaadetes senisest mõnevõrra suurema mahu, sest informatsioon meie vägedes edusammudest oli sel ajal iseenesest parimaks propagandaks. Need teated sütitasid juba ise inimesi võitluseks nii Nõukogude tagalas kui ka okupeeritud Eesti territooriumil.

Sel ajal astus võitlusteele ka Punaarmee Eesti Laskurkorpuse ja eestikeelsed raadiosaated oman-

70 ENSV RTKA, Toimik nr. 64, lk. 63-65.

dasid ka sõjameeste hulgas suure populaarsuse. Hakati andma teiste hulgas otseselt Punaarmee Eesti Laskurkorpusele suunatud saateid. Nendes saadetes anti edasi tervitussõnavõtte punaarmeeelastele, soovikontserte väeosa võitlejatele, jutustati eesti rahva sangarlikust minevikust, tema võitlusest sakslaste vastu sajandite vältel, räägiti vaprast Punaarmee võitlustest jne, ühesõnaga - saateid koostati nii, et need omakorda aitaksid veelgi suurendada niigi kõrget võitlusvaimu.

Nii teated rindeolukorrast ja sõjategevusest kui ka saated, mis olid otseselt suunatud eesti sõjameestele, valgustasid üheaegselt ka elanikkonda okupeeritud Eestis, näidates selgelt, et Punaarmee on asunud suurele pealetungile, et Punaarmee ridades võitlevad ka Eesti väeosad, nende hulgas paljud mehed, keda hitlerlik propaganda oli kuulutanud juba surnuks. Järelikult ka saadetele Eesti Laskurkorpusele oli märgatavalt suurem tähtsus kui see esimesel hetkel võib paista, sest neid kuulati samasuguse huviga nii väeosades kui ka mujal, eriti eestlaste poolt, kes viibisid okupeeritud territooriumil.

Samal ajal hakati ka ette lugema eesti sõjameeste kirju okupeeritud kodumaal viibivatele omastele. Nendes kirjades jutustasid sõjamehed oma elust ja kutsusid koduseid üles mitte alla andma sakslaste valepropagandale ning aitama kaasa kodumaa peatsele vabastamisele. Nende kirjade avaldamisel oli tohutu tähtsus. Väga paljud inimesed Eestis said nende kaudu teada, et nende omaksed ja sõbrad elavad ja võitlevad kodumaa vabastamise eest. Need inimesed hakkasid siis

seda aktiivsemalt avaldama ühel või teisel viisil vastupanu saksa okupatsioonivõimudele ja nende käsilastele.

Eestikeelsetes raadiosaadetes avaldati samuti palju Nõukogude Liidu keskajalehtedes ilmunud kirjutusi ja artikleid. Eriti lugupeetud oli kuulajate hulgas kirjanik Ilja Ehrenburg, kelle suurepäraste kirjutuste eestikeelseid tõlkeid loeti sageli ette. Ilja Ehrenburg kirjutas ka otseselt eestlaste jaoks. Näiteks 30. aprillil 1944 oli kavas tema kirjutus "Nõukogude Eesti eest!" Selles öeldakse:

"32 kuud võimutsevad sakslased Eestis. 32 korda loodi ja kadus jällegi kuu Eesti kurvaks jäänud põldude kohal. Sakslased koristavad vilja põldudelt ja aedadest. Sakslased tõid nälga, alandust ja surma. Kes on neile eestlased? Alam rass. Teise järgu rahvas. Pärismaalased. Orjad. Nad on ikka endised, need balti parunikesed...

Vabaduse koit on tõusnud Eesti kohale. Uus kuu. Uus elu. Punaarmee vabastas esimesed Eesti külad. Tallinnas kuulatavad inimesed: idast tuleb vabadus...

Eesti partisanid ründavad taganevat Hitleri armeed. Eestlased on rahuarmastav rahvas. Nad ei täristanud mõõka. Nad tegid tööd ja muutsid oma maa viljaaidaks. Kuid nüüd on iga eestlane sõjamees. Nüüd on igal eestlasel oma arve röövellikule "Reichile". Eesti partisanid peksavad hitlerlasi. Peksavad päeval ja ööl. Nad teevad teed Punaarmeele. Nad on vabaduse piilurid.

Vaba Eesti eest!" 71

Vaba Eesti eest võitlesid ka kõik eestlased Nõukogude tagalas, igäuks oma tööpostil. Punaarmee eduka pealetungi ajajärgul muutus mõnevõrra mitmekülgsemaks ka eestlaste elu Nõukogude Liidu tagalas. Paljudes kohtades, kus oli eestlasi rohkem, näiteks Kuibõševi ja Tseljabinski oblastis ning mujal, organiseeriti siis eesti lastele eesti õppekeelega koolid või klassi-komplektid, Jegorjevskis Moskva oblastis töötas eestlaste õppekombinaat partei-, nõukogude ja komsomolitöötajate kaadri väljaõpetamiseks, et kodumaa vabastamisel hakata kohe organiseerima sõjahaavade parandamist ja elu seadmist normaalsetele rööbastele. Paljud eestlased õppisid Nõukogude Liidu kõrgemates õppeasutustes. Terve eesti kultuurikeskus loodi Jaroslavlis.

Need muudatused eestlaste tagalaelus kajastusid ka raadiosaadetes. Hakati senisest veel rohkem pühendama tähelepanu tagalas töötavate eestlaste elu valgustamisele, organiseeriti ka raadiosaateid, mis olid otseselt mõeldud nendele kuulamiseks. Nende saadete edasiandmiseks transleeriti need Moskvast rajoonidesse, kus elasid evakueeritud eestlased.

Nendel saadetel oli tagalas elavatele eestlastele suur tähtsus. Kuigi vennasrahvad neid sõbralikult vastu võtsid, viibisid nad siiski kodumaast

71 ENSV RTKA, Toimik nr. 159, lk. 205.

ja paljud ka lähedastest omastest kaugel. Jäi ju pea-aegu igal eestlasel, kes elas ja töötas tollal tagalas, lähedasi inimesi okupeeritud Eesti territooriumile, samuti viis sõda palju eestlasi üksteisest lahku ka mööda suurt Nõukogudemaad. Sellepärast on täiesti loomulik, et inimesed tundsid suurt huvi raadiosaadete vastu, milles jutustati nii olukorrast sakslaste ikke all vaevleval kodumaal kui ka eestlaste tegevusest Nõukogude tagalas.

Teisest küljest andsid need saated uut hoogu võitluseks fašistide vastu ning okupatsiooniraskuste talumiseks neile eestlastele, kes viibisid okupeeritud Eestis. Tuleb märkida, et sel ajal kui algas suurem pealetung rindel, suurenes Nõukogude raadio kuulajate arv ka Eestis. Kuigi enamuse rahvast ei olnud kaotanud usku Nõukogude vägede võidusse, oli olukord siiski väga raske ja mõjus rusúvalt ning nii mõnedki lasksid meelega langeda sakslaste ajutiste edúsammude ja okupatsioonivõimude valepropaganda mõjul.

Ka oli sel ajal teatavasti Nõukogude raadio kuulamine karistuse ähvardusel keelatud ja okupatsioonivõimude hirmuvalitsuse all ei julgenudki paljud seda teha. Nõukogude vägede edusammud lõid aga sakslaste jalgealuse kõikuma ja see kajastus ka nende propagandas. Sellest võis juba nii mõndagi välja lugeda. Et teada saada tõtt, liitus järjest suurem hulk inimesi juba niigi rohke tagalasaadete kuulajate perega.

Kahtlemata aitas nende saadete kuulatavusele kaasa ka see, et saated muutusid järjest mitmekesisemaks ja huvitavamaks, mis on seletatav sellega, et avarused võimalused eestikeelsete raadiosaadete koostamiseks. Esiteks kaader oli tublisti kasvanud, oli juurde tulnud uusi inimesi toimetustesse ja samuti moodustati 1944. aasta kevadel Eesti Riiklike Kunstiansamblike liikmete baasil oma 40-liikmeline sümfooniaorkester Roman Matsovi juhatusel, mis aitas saateid tunduvalt mitmekesistada. Teiseks koondati pärast Leningradi blokaadirõnga läbimurdmist suurem osa raadiotööst Leningradi (mais 1944 moodustati iseseisev asutus - Eesti NSV Raadiokomitee Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu juures asukohaga Leningradis). Leningradis asusid ka Nõukogude Eesti valitsusasutused, mis suurendasid tunduvalt võimalusi aktiivi kasutamiseks saadete koostamisel ja esitamisel. Viimasel oli eriti suur tähtsus, sest inimese enda vahetu jutustus mikrofone ees omab alati märgatavalt suuremat mõju kui materjali esitamine kellegi teise, näiteks diktori poolt.

29. juunil 1943 esines näiteks Leningradis Eesti raadio mikrofone ees Tallinnast pärit noor Ruth Veimre, kes jutustas oma elust tagalas,⁷²

26. juulil 1943 jutustas Urve Mürsepp eesti klassikomplektidest kolhoosikoolides⁷³ jt.

Kuid vähimatki oma aktuaalsusest ei kaotanud

⁷² ENSV RTKA, Toimik nr. 146, lk. 66.

⁷³ ENSV RTKA, Toimik nr. 146, lk. 97.

ka teised, löövatele faktidele ülesehitatud materjalid. 6. juulil 1943 näiteks jutustati Edgar Soosterist, kes sõitis Eesti esinduse vahendusel lõunasse oma tervist kósutama. ⁷⁴ See oli ajal, millal okupeeritud Eestis oli eriti hoogu läinud noorte mobiliseerimine igasugustele kurnavatele töödele. Nõukogude tagalas elavad eestlased aga võisid puhata kuuroõttides.

Rida saateid jutustasid eriti hoogustunud kultuurielust tagalas, mis raskele sõjaolukorrale vaatamata ei soikunud, vaid isegi puhkes õitsele. 19. juulil 1943 esines raadios kirjanik Paul Rummo. Ta rääkis eesti kunstnike kollektiivi tööst. Eesti kunstnikud võtsid osa Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni aastapäeva puhul korraldatud kunstinäitusest, Punaarmee aastapäeva puhul Jaroslavlis korraldatud näitusest. Eesti kunstnike tööde iseseisev näitus organiseeriti Jüriöö ülestõusu 600. aastapäeva tähistamiseks. Peale selle töötasid eesti kunstnike rindebrigaadid, illustreeriti Eesti NSV Riikliku Kirjastuse poolt väljaantavaid raamatuid jne. ⁷⁵

Okupeeritud Eestis surnud kunstnik Kristjan Rauda mälestati eri saatega, milles avaldati P. Uusmani artikkel. ⁷⁶ Kirjanik Jaan Kärner esines ülevaatega "Kirjanik ja kirjandus Nõukogude Eestis" ⁷⁷ jne.

⁷⁴ ENSV RTKA, Toimik nr. 146, lk 75.

⁷⁵ ENSV RTKA, Toimik nr. 146, lk. 458.

⁷⁶ ENSV RTKA, Toimik nr. 147, lk. 264.

⁷⁷ ENSV RTKA, Toimik nr. 65, lk. 70.

Saates 8. detsembril 1942 anti ülevaade eestlaste kultuurielust tagalas. Saates öeldi, et Jaroslavlil Eesti kunstiansamblites töötab üle kaheksa inimese. Seal tegutsevad viljakalt eesti kunsti säärased meistrid nagu näitlejad ja näitejuhid Ants Lauter, Paul Pinna ja Priit Põldroos, heliloojad Eugen Kapp ja Hugo Lepnurm, viiulikunstnik Vladimir Alumäe, klaverikunstnikud Bruno Lukk, Tekla Koha ja Anna Klas, lauljad Olga Lund, Marta Rungi, Aleksander Arder ja teised. Jaroslavlis ja Moskvas töötavad kunstnikud Sagrits, Sannamees, Adamson, Bach, Roos, Kollom ja teised. Viljakalt tegutsevad eesti kirjanikud Johannes Vares-Barbarus, Johannes Semper, Jaan Kärner, August Jakobson, August Alle ja teised. ⁷⁸

Eesti Riiklike Kunstiansamblite liikmed aitasid sisustada raadiosaateid ka oma esinemistega. Juba 1942. aasta lõpust alates anti pidevalt edasi ansambli solistide ja kollektiivide kontserte. Nende kavas oli nii vanemapõlve eesti heliloojate teoseid kui ka Nõukogude Eesti heliloojate loodud uusi laule, näiteks H. Lepnürme "Me tuleme", E. Kapi "Kutse", B. Kõrveri "Partisanid" jne. ⁷⁹

Nõukogude Eesti raadio kavasse ilmusid raadiotöö seisukohalt komplitseeritumad saated - kuuldemängud, näiteks Juhan Smuuli "Üle rindejoone", Ants Lauteri "Sides" jne. Kõik see näitas eesti kultuurielu õitsengut Nõukogude tagalas, millele okupeeritud Eesti propaganda ei saanud midagi vastu seada ja mille

⁷⁸ ENSV RTKA, Toimik nr. 66, lk. 72.

⁷⁹ ENSV RTKA, Toimik nr. 66, lk. 10.

tohutut mõju rahvale ta püüdis asjatult likvideerida igasuguste väljamõeldistega.

1943. aasta 23. aprillil kogunesid Leningradis elavad eestlased Jüriöö ülestõusu 600. aastapäeva tähistamiseks korraldatud koosolekule. Jüriöö ülestõus on eesti rahva ajaloo üks eredamaid lehekülgi võitluses vihatud sakslastest orjastajate vastu. Ajal, millal oli käimas jälle äge võitlus saksa agressorite vastu tähistas Jüriöö ülestõusu aastapäeva tähistamine nagu uue jõu ammutamist võitluses vihatud vaenlase vastu. See oli tohutu poliitilise tähtsusega sündmus, kuna saksa fašistlik propaganda hooples, et hitlerlased jätkavad seda "tungi itta", mis katkes kuussada aastat tagasi. Eesti rahvas aga näitas, et ta jätkab oma muistsete esivanemate võitlust sealt, kus see katkes ja viib selle seekord võidukale lõpule.

Terve see koosolek kanti üle Leningradi raadio eesti toimetuse saates ja seda kuulasid ka tuhanded inimesed okupantide all ägavas Eestis.

Koosolekul esines ettekandega Jüriöö ülestõusu aastapäeva puhul Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja Mihkel Jürna, kes jutustas eestlaste kangelaslikust võitlusest minevikus ja olevikus, kutsus üles kätte maksma esivanemate veete eest, häbi ja alanduse eest, mida saksa fašistid jälle külvavad meie kodumaal. 80

Huvitav oli soome luuletaja Armas Äikiä sõnavõtt, kes andis edasi soome rahva võitlustervituse. Armas Äikiä rõhutas eesti rahva sajanditepikkusi võitlustraditsioone ja ütles, et eesti ja soome rahva võitlus anastajate vastu on nende ühine püha sõda, mida nad peavad ühise perena. Armas Äikiä ütles, et "eesti rahva sangarlikud pojad ja tütreid peavad suurt võitlust sakslaste vastu nii rindel kui ka tagalas teotsedes partisanisalkadena. Eestlaste ridades on vähe reetureid ja sakslaste käsikuid. See on eesti rahvale tõeliseks auks. Ja on võimalik, et teil tuleb selle eest kiita oma esiisaid, kes juba kuuesaja aasta eest heiskasid võitluslipu sakslastest orjastajate vastu. Soomes on kahjuks palju isamaa äraandjaid. Tanner - Mannerheimi jõuk Soomes on suurem kui Mäe jõuk Eestis. Kuid soome rahva põhihulgad võitlevad sakslaste ja nende käsikute vastu... Soome rahvas õpib sellest, kuidas eesti hõimuvõlled võitlevad Punaarmee ridades ja löövad sakslast tagalas kõigi käepärast olevate vahenditega. Nõukogude Eesti kodanike võitlus virgutab meid, soomlasi, võitlema Soome vabaduse eest niisamuti nagu võitleb eesti rahvas oma Nõukogude Eesti eest." ⁸¹

Raadiosaadetes tähistati ka teisi ajaloolisi sündmusi meie kodumaa minevikust, märgiti eesti rahva väljapaistvate esindajate, näiteks C.R. Jakobsoni, A.H. Tammsaare ja teiste tähtpäevi jne.

⁸¹ ENSV RTKA, Toimik nr. 146, lk. 43.

Näiteks 1. märtsil 1944 tähistati eesti kirjanduse suurkuju A. H. Tammsaare neljandat surmaaastapäeva, mille puhul sõnavõtuga esines kirjanik Paul Rummo. Saate teadustüses öeldi:

"Neli aastat tagasi kõlasid "Estonia" kontsertsaalis Tammsaare matusetalitusel Schuberti "Ave Maria" helid. Selle esitas Vladimir Alumäe. Sellega täideti kadunu viimane soov, kelle lemmikpala see oli.

Ja praegu, Tammsaare neljandal surmaaastapäeval on Nõukogude Eesti raadios Leningradis mikrofoni ees Vladimir Alumäe, kes Anton Hansen Tammsaare mälestuseks esitab Schuberti "Ave Maria".⁸²

Tihed side oli eesti kultuuritegelastel ka vennasvabariikide kunstielu esindajatega. Näiteks toimus Majakovski-nimelises Kirjanike Majas Leningradi kirjanike ja luuletajate kohtumisõhtu eesti kirjanike ja luuletajatega. Loomulikult ei läinud ka Nõukogude Eesti raadio sellest sündmusest mööda ning andis sellest üksikasjalise ülevaate, milles öeldi:

"Ettekandega eesti kirjandusest esines sm. Andresen. Seejärel esinesid eesti kirjanikud. Sügavat muljet tekitasid Johannes Barbaruse uued luuletused "Leningrad 1944. aastal" ja "Luule vendlus". Oma luuletusi kandis samuti ette Johannes Semper. Eesti NSV rahvanäitleja Ants Lauter luges Hugo Angervaksa luuletused "Talupoeg ja Hitler" ja "Pirita" ning

⁸² ENSV RTKA, Toimik nr. 181, lk. 265.

Jaan Kärneri luuletused "Jüriöö" ja "Keset talve".

Leningradi luuletajad Aleksander Prokofjev, Mihhail Dudin, Vera Inber ja Boris Lihharev lugesid oma uusi teoseid. Öhtu lõppes kontserdiga eesti heliloojate loomingust, mida esitasid eesti kunstnikud." ⁸³

Pidevalt esinesid raadios eesti sportlased, kes Nõukogude Liidus saavutasid väljapaistvaid tagajärgi oma spordimeisterlikkuse tõstmisel. Näiteks 13. juulil 1943 jutustas tuntud korvpallimängija, NSV Liidu meistersportlane Aleksander Illi nendest suurtest ja avaratest võimalustest, mis nõukogude, sealhulgas ka eesti noortel on spordi arendamiseks. ⁸⁴

Need on vaid üksikud, kuid siiski palju ütlevad näited. Juba nendestki võib järeldada, missuguseks heaks vastupropagandaks olid need fašistlikule propagandale, kes rohketes materjalides püüdis näidata nagu oleks eesti kultuurielu langenud hävingu alla juba siis, kui eestlased astusid nõukogude rahvaste sõbralikkuse perre, rääkimata siis juba kultuurielust Nõukogude tagalas sõjapäevil.

Nende saadete hulka võib teatud määral lugeda kaasaateid ühele kuulajaskonnale liigile - noortele. Arhiivis on säilinud näiteks 1944. aasta maikuu noortesaadete plaan. Isegi see üks kuu annab teatud pildi nende saadete temaatika mitmekesisusest. Kavas olid

⁸³ ENSV RTKA, Toimik nr. 181, lk. 256.

⁸⁴ ENSV RTKA, Toimik nr. 146, lk. 349.

teiste materjalide hulgas näiteks järgmised vestlused:

Esimeseks maiks; Üleskutse randlasnoortele; Eesti noortele on Eesti NSV-s avatud kõik teed haridusele; Suvorovlastest- suurtükimeestest; Nõukogude rahvaste kunstilisest isetegevusest; Eesti bolševistlik ajakirjandus; Nõukogudemaa tagalanoortest; Lahinguepisood; Eesti noorte hävitamise organiseeritud vorm; Kahe eesti tütarlapse vestlus olukorrast okupeeritud Eestis; Nõukogudemaa tagala toetus Punaarmeele tagab meie võidu; Sakslased röövivad eestlastelt kultuuriväärtusi; Emadepäevaks; Komsomolsk Amuuril; Mihkel Veske mälestuseks; Üleskutse koolinoortele; Nõukogude Liidu tagalas viibivate laste tervitusi ja kirju kodumaale; Jällenägemine (kuuldepilt); Artek on jälle nõukogude laste paradiis; Noorte luuletajate juurdekasvust; Meie sportlastest; Jugoslaavia rahva võitlus; Kuuldepilt vabastatud rajoonist; Teiste maade noorte võitlusest sakslaste vastu; Eesti maa- noortele; Jaan Kärneri loomingust; Kuuldepilt Oskar Lutsu "Kevadest".⁸⁵

Nende saadete autorite hulgas näeme niisuguseid nimesid nagu Endel Jaanimägi, Juhan Smuul, Nigol Andresen, Ralf Parve, Juliana Telman, Boris Tolbast ja teiste meie vabariigi juhtivate töötajate ja kirjanike nimesid, kes töötasid Nõukogude tagalas ja võitlesid aktiivselt kodumaa vabastamise eest

⁸⁵ ENSV RTKA, Toimik nr. 159, lk. 346.

ning aitasid kaasa eesti noorte kasvatamisel.

Sellest, et neid saateid okupeeritud Eestis hoolikalt kuulati ja nendest teistele edasi jutustati, annab kujukalt tunnistust Vastseliina tütarlaste Leili Puustusmaa ja Laine Raagi jutustus pärast Vastseliina vabastamist Punaarmee poolt. Nad ütlesid:

"Iga päev kuulasime meie ja teised Vastseliina noored eestikeelset raadiosaadet Leningradist, seepärast oli meil teada, kuidas elavad eestlased Nõukogude tagalas ja me ei uskunud sakslaste poolt levitatavat valet, et kõik eestlased, kes evakueerusid Nõukogude tagalasse, on hävinud. Kuulsime lõbusaid lugusid Leningradi Eesti raadiost, kus naerdi Litzmani ja Mäe üle ning naersime südamest kaasa, samuti saime teada, kuidas hoolitsetakse Nõukogude Liidus õppivate noorte eest, et neile on võimaldatud õppimine kõigis koolides ning et nad töötavad ja elavad hästi. Kuulsime juhiseid partisanidele, üleskutseid eesti noortele ja eestimeestele hoiduda sakslaste mobilisatsioonist.

Vastseliina rahvas vihkas sakslasi, mehed hoidsid sakslaste mobilisatsioonist eemale, peitsid end metsadesse. Sellepärast oligi nüüd Vastseliinas palju mehi, kes haarasid relva ja läksid Punaarmeeга koos kodumaad vabastama.

Meie teadsime, et on olemas Eesti Laskurkorpus, kus võitlevad tõelised eesti patrioodid saksa okupantide vastu ja et nad koos Punaarmeeга vabastavad meid saksa orjusest." 86

See on omakorda üldiseks näiteks kuulajate arvamusest okupeeritud Eesti territooriumil. Selliseid näiteid võiks tuua palju kõigilt kuulajaskonna kihtidelt. Häid arvamusi sai Nõukogude Eesti raadio sel perioodil ka tagalas viibivatelt eestlastelt, kes, tõsi küll, väljendasid ennast vähem tundeküllaselt, sellepärast, et nad olid üldiselt olukorrast niigi paremini informeeritud.

Sel ajal aga hakkasid saadetes võtma järjest rohkem ruumi niisugused kirjad, milledes tagalas viibivad eestlased, tundes rõõmu peatse tagasi-pöördumise üle sünnipaikadesse, saatsid tervitusi omastele okupeeritud Eesti territooriumil.

"Südamlik tervitus Nõukogude Liidust", kõlab näiteks Karl Helemäe ja tema perekonna teade õnule. "Elame õnnelikult - mina, Salme lastega, ema, Anna ja Johannés. Oleme kõik terved ja töötame rinde heaks, et kiirendada Punaarmee võitu. Varsti kohtume vabas Nõukogude Eestis." ⁸⁷

Kindel veendumus peatses kojujõudmises, julgustus: "Pidage vastu, vennad!" kõlas ka kõigis teistes tervitustes.

Lõpuks saabus aeg, millal eetris kõlas teade - Narva on vaba! Täiesti loomulik, et see Eesti-maa pinnale jõudmine kajastus pidupäevana ka raadio-saadetes. Hakati edasi andma erisaateid Eesti linnade vabastamise puhul. Narva saates esines Narva linna

Täitevkomitee esimees Karl Kuusk, endine Narva elanik Linda Mõttus ning Punaarmee Eesti rahvuskorpuse suur-
tükiväelased vanemseersant Karl Mäe, nooremseersant
Jaan Mallandi, kapten Karl Aland ja punaväelane Jo-
hannes Roosalu, kes võtsid osa Narva vabastamisest. ⁸⁸

Üksteise järele saabusid siis teated Nõu-
kogude Eesti territooriumi teiste osade vabastamisest.
Punaarmee hoogsa pealetungi surve olid sakslased
sunnitud kiiresti taganema. Loomulikul tõi kõik see
muudatusi ka raadiosaadetesse. Avaldati niisugused
saated nagu "Vabastatud Võru töörahva miiting" (11. sep-
tember 1944), ⁸⁹ rindekirjasaatjate jutustused "Läbi-
murre Tartust põhja pool", ⁹⁰ "Võitlused Narvast lääne
pool" ⁹¹ jne.

Kuid uus olukord tõstis ka raadio ette uued
ülesanded ja avas uued võimalused. Olid ju seni pea-
miseks materjaliks andmed tagalas töötavate eestlaste
ja punaarmeeelaste elust ning üksikud sõnumid, mis
saadi partisanide kaudu. Nüüd aga avanés võimalus
vastata hitlerlaste valepropagandale otseselt vabas-
tatud rajoonide elust võetud faktidega. Raadiotöötajad
sõitsid vabastatud rajoonidesse, astusid ühendusse
kohalike elanikega, õppisid tundma nende elu-olu ja
kasutasid saadud materjalid ära saadetes. Ka inimesed

⁸⁸ ENSV RTKA, Toimik nr. 177, lk. 21.

⁸⁹ ENSV RTKA, Toimik nr. 177, lk. 101.

⁹⁰ ENSV RTKA, Toimik nr. 177, lk. 211.

⁹¹ ENSV RTKA, Toimik nr. 177, lk. 33.

vabastatud rajoonides ise jutustasid meelsasti oma elust ja olukorrast okupatsiooniaastatel ning patriootide võitlusest sakslaste tagalas, avaldasid julgelt ja siiralt rõõmu vabastamise üle.

Saadetesse tulid uued vormid - teated vabastatud kodumaalt, ülevaated vabastatud linnade olukorrast ja ülesannetest tehtud kahjude parandamisel, veel okupatsiooni all vaevlevatele eestlastele anti konkreetseid juhendeid kuidas vältida linnade ja asulate mahapõletamist, rahva vara riisumist sakslaste poolt. Iga päev toimus saade "Päevakaja", milles anti ülevaade päevasündmustest rinnetel ja tagalas.

"Nõukogude Informatsioonibüroo operatiivteadetes leiame iga päev Eesti linnade ja raudteajaamade, asunduste ja külade nimesid", öeldi 1. septembri saates. "On jõudnud kätte kodumaa vabastamise kauaoodatud päevad... Punased lipud Tartu ja Petseri kohal, Narva ja Võru kohal kuulutavad selle päeva liginemist, millal punalipud lehvivad Viljandi, Tallinna ja Pärnu kohal. Nõukogude Eesti elanikkond osutab kõikjal aktiivset toetust Punaarmee võitlejatele..."

Näiteks talupoeg David Jaanis viis ühe Nõukogude vägede allüksuse varjatud teed kaudu Saksa kaitsesõlme ümberhaaramisele ning soodustas sellega Nõukogude vägede võitlusoperatsiooni edu...

Ei ole suuremat kohust kui aktiivselt abistada Punaarmeed tema vabastamisülesande täitmisel.

See on iga nõukogude inimese, iga Eesti NSV kodaniku püha kohus. " 92

Saadetes räägiti sellest, mida on vaja teha purustatud majanduse ja kultuurielu taastamisel. 27. septembri 1944 "Päevakajas" öeldi:

"On vaja, et eesti rahvas ise oma võimu, nõukogude võimu kogu jõuga toetaks, asuks ise kõige jõuga asja juurde. Selles on ju iga rahva õnneliku tuleviku pant, et ta pärast seda, kui ta on valinud õige tee, ise oma tööga selle tuleviku kindlustaks.

Sellepärast - kadugu igasugune umbusk ja kõrvalehoidmine! Käed külge! Siis saavutame oma eesmärgi kiiresti. Tuleb meeles pidada ka seda, et sõda ei ole veel lõpul. Veel on Saare- ja Hiiumaalgi saksa väed, on vaja lõpule viia kogu Eesti puhastamine sakslastest....

Selle ülesande täitmiseks on vaja igäühe kaasabi. Olgu see relvaga rindel võideldes, olgu see tagalas käitistes töötades suurema pingega kui rahu ajal, olgu see raudteede ja maanteede ehitamisel, sildade parandamisel, põldudel töötamisel - igal pool on praegu vaja pingutada kogu jõudu, et viia võidukalt lõpule see hirmus sõda, millesse verejaneline Hitler kiskus kogu maailma." 93

Nõukogude vägede Eesti pinnale astumise -

92 ENSV RTKA, Toimik nr. 160, lk. 24.

93 ENSV RTKA, Toimik nr. 150, lk. 315.

ga ilmusid saadete kavasse, mis anti Leningradist, eriti paljusid kuulajaid huvitav saatësari "Teateid vabastatud Eestist". Selles ilmusid iga päev sõnumid vabastatud rajoonides äratehtud tööst ja elluärrganud kultuurielust.

Ühes sõnumis vabastatud Võrust öeldi:

"Kreutzwaldi muuseumi kordaseadmine Võrus on käsil. Sakslased kasutasid muuseumi oma "Sicherheitz" politsei asukohana. Natslikud politseinikud olid muuseumis korraldanud joomapidusid, millest tunnistavad suured viina- ja veinipudelite hulgad, mis leiti muuseumi ruumidest. Teiselt korrusel leiti ka imelikud puntrad meeste ja naiste riideid, milledele pikad nõörid taha olid seotud. Arvatavasti kuulub osa nendest riietest politseis ülekuulatud inimestele. Mis õieti sündis Kreutzwaldi muuseumi teisel korrusel, kas siin oli tegemist sakslaste piinakambriga või lihtsalt riierteröövimise kohaga, see on praegu selgitamisel...

Kreutzwaldi muuseumi eksponaadid on säilinud, sest need toimetati aegsasti maale, kust need nüüd jälle linna tagasi tuuakse ja üles seatakse. Muuseumi alumine korrus on sakslaste rämpsust juba puhastatud. Muuseumihoidja Jakob Teder on kohal, kes linna täitevkomitee haridusosakonna juhatusel juhib muuseumi korrastustöid." 94

Teises teates Võrust öeldakse:

"Vabastatud Võrus algab pühapäeval, 17.

septembril teatrihooaeg. Teatrihooaeg avatakse "Kandle" ruumides. Järgmisel nädalal on Võru teatrielu juba täies hoos. Nädala jooksul antakse kolm etendust. Uue lavastusena on teatril kavas Paul Rummo dramatiseering Eduard Vilde romaanist "Maatra sõda".⁹⁵

Kuid fašistide ja nende käsilaste propaganda ei tahtnud ikka veel alla anda. Isegi sel ajal kui osa Eestist oli juba vabastatud, seletas Mäe Tallinna raadio kaudu, et Võrus teostavat bolševikud koledat terrorit, et vereojad voolavat Tamula järve poole ja et iga posti otsas rippuvad poodu. Võru rahvas, kes seda juttu siis kuulis, et jõudnud oma imestust avaldada selle üle kui jultunult sakslased ja nende käsikud oskavad valetada. Huvitav oli ühe raadio kirjasaatja jutuaajamine Võrus ühe talumehega, mis anti edasi ka raadios.

"Talumes seisis turuplatsil ja vaatas ainiti sakslaste süütemürsust süttinud ja maha põlenud Eesti panga hoonet.

"Noh, kas põles panka ka mõni suurem rahasumma sisse?" küsisin talumehelt.

"Ei noh, mis rahasummat, põles või ei põlenud, ega ma panka nii väga ei vaatagi, ma vaatan, kus need suured laskmised pidid olema..."

⁹⁵ ENSV RTKA, Toimik nr. 150, lk. 210.

"Mis laskmised?"

"No need mahalaskmised... Mäe rääkis paar päeva tagasi Tallinna raedios, et elanikud aetud turuplatsile kokku, tõmmatud kuulipildujaist maha ja et veri kohe voolab piki Tartu tänavat Tamula järve poole... Tulin siis ka piki Tartu tänavat, aga ei leidnud verepiiskagi..."

"Kas julgesite pärast säärast juttu veel ise Võrru tullagi?"

"Ma arvasin kohe, et Mäe valetab, sest mis ta see kolm aastat muud teinud ongi, aga et ta niimoodi, just selgest õhust valetab, seda tahtsin ikka oma silmaga näha." 96

Niisugune saade saavutas kindlasti oma eesmärgi - isegi need, kes seni veel kahtlesid, ei uskunud enam sakslaste ühtegi sõna.

Palju aitasid saadete mitmekesistamisele sel ajal kaasa raadio kirjasaatjad, kes sõitsid vabastatud kohtadesse otse Punaarmee kannul. Nad jutustasid sellest, mida nad nägid veel sõjatules hõõguvas linnas. Vabastatud Tartusse sõitnud kirjanik Jühan Smuul kirjutas:

"Palju on kannatanud Tartu Suure Isamaa-sõja päevil. Eesti kultuurielu süda, ilus, vana ja rahulik Tartu on muudetud sakslaste poolt tervete kvartalite, tervete tänavate viisi varemeiks. Sakslased tulid tooma "kultuuri" Baltimaadele ja Eestile.

Ja nende "kultuurist" jutustavad selget keelt Tartu varem, see ilmneb elanike jutustustes, kes jubedusega meenutavad fašistide terrorit Tartus." 97

Veel kohutavam as olukorras oli vabastatud Narva. Narva linn sai kannatada mõlemapoolse sõjategevuse läbi. Kuid see oli vähene võrreldes sellega, mis tegid "linnakaitsejad" sakslased taganedes. Nad mineerisid iga hütigi ja lasksid õhku. Kuid kohe pärast linna vabastamist alustati seal ülesehitustööd, kõigepealt tuli muidugi likvideerida süütepesad ja miinid, mis sakslased jätsid maha. Siis hakati mõtlema elanike elutingimustele, hakati korrastama ajutisi eluasemeid jne. Kõigest sellest jutustas eestikeelses raadiosaates Eestimaa Kommunistliku "bolševike) Partei Narva linna-komitee sekretär seltsimees Treiberg. 98

Seoses sellega, et sakslaste väljakihutamine toimus kiiresti, tulid saadetes ka uued teemad. Tuli anda juhiseid selleks, kuidas hoida linnu ja külasid hävingust, kuidas aidata kaasa Punaarmeele, juhatada väeosadele teed jne. Üheks omaette saatesarjaks kujunes välja saade saksa sõjaväes viibivatele eestlastele.

Ülevaate saamiseks nende saadete sisust toome ära mõningad väljavõtted ühest saatest 5. septembril 1944.

"Eestlane saksa sõduri mundris! Sa sõdid eesti rahva ja kogu maailma vabadust armastavate rahvaste verisema vaenlase Hitleri eest. Sa teetsid oma

97 ENSV RTKA, Toimik nr. 150, lk. 74.

98 ENSV RTKA, Toimik nr. 150, lk. 115.

rahva vastu, kes vihkab sakslasi kõigest hingest. Sa tead, et saksa armee Eesti pinnal on võetud kotti. Kui sa viivitad Hitleri armeest deserteerimisega, siis sa hukkad koos sakslastega!" 99

Edasi jutustati Saksamaa olukorrast ja sakslaste võtetest, mida nad kasutasid selleks, et saada eestlasi oma armeesse kahurilihaks. Saate lõpul kõlas üleskutse:

"Eestlased! Põgenege metsadesse, pöörake relvad sakslaste vastu, tulge üle Punaarmee poole. See on ainus võimalus teil teha heaks kõik halb, mis te olete võib-olla tahtmatult oma rahva vastu korda saatnud. Te säästate oma elu ja kiirendate Eesti vabastamist saksa röövleist." 100

Selles saatesarjas avaldati ka palju Punaarmee poole ületulnud varem saksa sõjaväes teeninud eestlaste kirju, milles need veensid oma seltsimehi järgima nende eeskujul.

Ühes sellises kirjas öeldakse:

"Eesti mehed!

Tehke oma otsus ajaloolisel silmapilgul. Kõik teevad oma otsuse. Isegi riigid löövad Saksamaast lahku, mis teie siis veel ootate? Igaüks katsub ennast päästa kuidas saab, et mitte koos Saksamaaga hukkuda. Meie tulime üle Punaarmee poole, tulime organiseeritult, terve jaoga ja meie seda ei kahetse. Kõik jutud

99 ENSV RTKA, Toimik nr. 150, lk. 95.

100 Sealsamas.

Punaarmee metsikustest vangidega on välja mõeldud. Kolm aastat on sakslased meid sellega hirmutanud, kuid nüüd on meile selge, et see oli nende trikk. Paljud, kes seda sakslaste trikki uskusid, on juba hukkunud rindel, sest nad ei julgenud üle tulla või end vangi anda. Ärge olge teie nii rumalad kui need, vaid võtke eeskujumeist.

Palju tervitusi kõigile kodustele, sugulastele ja sõpradele." 101

Niisuguseid saateid anti edasi regulaarselt ja nendele üleskutsetele järgnes palju eestlasi, kes olid alistunud sakslaste hirmujuttudele ja lasknud ennast värvata saksa sõjaväkke. Nüüd said nad aru oma veast ja tulid Punaarmee poole üle. Seega täitis raadio oma saadetega suurt kasvatuslikku ülesannet.

Saadetes kasutati rohkesti ka eesti kultuuri- tegelaste sõnavõtte, kes tundsid enda varal seda, mis tähendab sakslaste "kõrgem kultuur". Kunstnik Jaan Vahtra ütles:

"Okupatsioonivõimud püüdsid hävitada esma- joonel eesti intelligentsi, vaimuinimesed kannatasid kahekordselt: füüsiliselt ja vaimselt. Kui siinne hitlerlik ajakirjandus, nii eesti- kui saksakeelne, püüdis mitmesuguste võtetega petta eesti rahvast, siis Saksamaal ilmuv ajakirjandus ütles otse, et "see maa siin on põline sakslaste maa", et aasta pärast ei

101 ENSV RTKA, Toimik nr. 150, lk. 99.

kõnele sellel maal enam keegi eesti keelt." Edasi ütles kunstnik: "Kolm hirmu ja õuduse aastat on seljataga. Möödas on ajad, millal me iga päev olime hirmul oma elu pärast. Olgu tervitatud meie vabastaja Punaarmee!" 102

Sellest, kuidas elasid Tartu kunstiinimesed, jutustas kujur Anton Starkopf järgmist:

"Sakslased sulgesid Jaan Koorti nimelise Kunstikooli Tallinnas, mille juhatajaks ma olin esimesel nõukogude aastal. Tulin Tartu, kus elatusin oma pesu ja riiete müügist. Tundsin igal sammul sakslaste mürgist viha ja põlgust eesti rahvusliku kultuuri vastu. "Vernerri" kohvik, kuhu varem kogunesid eesti kunstiinimesed, oli nüüd täis saksa ohvitseride. Need võtsid sagedasti eesti kunstnike ilmumise kohvikusse vastu vilistamisega. Mis jäi meil üle? Raadio. Muidugi ei kuulanud me raadiost naiivset ja räuskavat saksa propagandat. Meil kujunes välja päris oma raadio kava: kell 6.50 päevauudised Moskvast, kell 7 - Londonist. Ja sealt saadud teated tõelisest olukorrast rinnetel suurendasid meis veendumust, et pääsmine läheneb. Kui sakslased hakkasid Tartut evakueerima ja pidasid jahti inimestele, sulgesin end oma korterisse ega väljunud sealt terve nädala. Kui linn oli sakslastest puhastatud ja jälle välja tulin, leidsin oma korteri ukse tagant - muukeraud. Sissemurdmise kavatsus oli fašistlikel röövliitel siiski jäänud teostamata - põgenemisega oli sedavõrd kiire." 103

102 ENSV RTKA, Toimik nr. 150, lk. 241.

103 ENSV RTKA, Toimik nr. 150, lk. 242.

Kuigi tuntud kultuuritegelaste mõtte-
avaldused olid väljendatud kirjanduslikumalt ja neid
oli hea kuulata, ei kuulatud sugugi väiksema huviga
ka teiste tööalade inimeste sõnavõtte ja kirjutusi.
Ka need inimesed ise, kes seni olid tuntud vägagi
tagasihoidlike ja sõnakehvadena, tulid ise meelsasti
raudiosse esinema või lasksid enda jutustuste põhjal
saateid koostada. See oli ka loomulik, sest pärast
mitut rasket, sünget aastat võis jälle vabalt kõnelda,
mõtteid avaldada ja seda korraga paljudele tuhandetele,
kõnelda ka nendele, kes olid veel vabastamata alal.

IV

Nõukogude Eesti raadio vabastatud Eestis

Suure Isamaasõja lõpp-perioodil

1944.a. september - 1945.a. mai.

Seoses sellega, et osa Nõukogude Eesti territooriumist oli juba vabastatud, osutus vajalikuks Nõukogude Eesti raadio tegevus üle viia vahetult Eestisse. Selles suhtes osutas suurt abi NSV Liidu valitsus, kes 1944. aasta suvel andis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Eestimaa Kommunistliku (Bolshevike) Partei Keskkomitee käsutusse sõjaväe raadiojaama "Пчела".¹⁰⁴ See võimaldas hakata andma saateid juba Eestimaa pinnal. Kuna kõigepealt vabastatud Narva piirkond oli rohkem purustatud kui Kagu-Eesti linnad, osutus otstarbekohaseks organiseerida raadiotööd Võrus, kus samal ajal asusid ka Eesti NSV valitsusasutuste operatiivgrupid ja EK(b)P Keskkomitee.

1944. aasta septembri algul sõitiski grupp Eesti raadio töötajaid Võrru. Kuigi raadiotöö toimus nüüd osaliselt juba vabastatud Eestis, jätkusid siiski ka saated Leningradist, sellepärast et kuulajakond, eriti veel okupeeritud alal asuvad elanikud olid harjunud kuulama saateid Leningradist, peale selle jäi raadiotöötajate põhikaader veel Leningradi, samuti oli seal autorite ja kirjasaatjate aktiiv. Kuid Leningradi saadetes kasutati rohkesti ära Võrust saadetud

¹⁰⁴ ENSV RTKA, Toimik nr. 24-III, lk. 430.

materjale. Võrus suuremaid saateid ei organiseeritud, sest oodati peatset Tallinna jõudmist ning raadiotöö Võru periood oli niiöelda ainult vahelülks enne vabariigi lõplikku vabastamist.

Raadio Võru operatiivgrupil ei olnud töötamine sugugi kerge. Tema tööd võib teatud mõttes võrrelda lahinguüksusega. Raadiojaam asus mitu kilomeetrit linnast eemal ja saadete ettelugemiseks tuli päevas seda vahemaad mitu korda käia. Studioks oli väike, vildiga ülelöödud ruum, kuid oma eesmärgi ta täitis ja raadiosaadetes jutustati eesti rahvale tema peatsest vabanemisest.

Võru saated omasid suurt tähtsust, sest nende saadete kuulamine näitas veel kord selgesti eesti rahvale okupeeritud alal, et võit on juba väga ligidal kui juba raadiogi on asunud Eesti pinnale. Samuti seisid nende saadete tähtsus ka selles, et nad varustasid Eesti elanikkonda kõige värskema informatsiooniga sõjategevusest ning elust vabastatud aladel. Võrus organiseeriti ka informatsiooni saatmist Leníngradi saadete jaoks, mille kuulajaskond oli laialdasem. Seega moodustas Võru raadiotöötajate grupp tugeva raadiofiliaali vabariigi pinnal.

22. septembril vabastati meie vabariigi pealinn Tallinn. Peaaegu vabastajate kannul jõudis pealinna ka osa raadiotöötajaid. Siin avanes ees kurb pilt. Pääsistid olid hävitanud ringhäälingu

tehnilised seadmed, heliplaadikogu, raamatukogu jne. Osa seadmeid oli kaasa viidud, samuti polnud saatejaama. Võrus töötavat raadiosaatjat ei saadud kohe Tallinna tuua, sest see oli monteeritud vagunitesse ja raudtee oli veel korrastamata. Sellepärast hakati kõigepealt organiseerima saadete andmist Tallinnas ülesseatud valjuhääldajate kaudu. Selleks oli esma-joones vaja stuudiot mikrofonide, võimendajate ja teiste tehniliste seadmetega. Raadiotehnikute ennast-salgava töö tulemusena valmiski ärapeidetud seadmetest ja osa lõhutud seadmete taastamisega studio "Estonia" teatrimaja keldris ning 30. septembril 1944 hakati andma saateid Tallinnale.¹⁰⁵ Samuti transleeriti Leningradi raadio eestikeelseid saateid.

Oktoobris toodi saatejaam Võrust Tallinna ja 28. oktoobril 1944 läks esimene saade taasvabastatud Tallinnas eetrisse. Selles saates esines Eesti NSV Raadiokomitee esimees P. Uusman avakõnega ja Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee sekretär E. Päll sõnavõtuga. Saate kavas, mis kestis 2 tundi 15 minutit, oli veel ringhäälingu sümfooniaorkestri ja solistide kontsert ning päevauudised.¹⁰⁶

Kuigi osa vabariigi territooriumist oli algul veel okupantide vägede valduses, kerkisid eesti rahva ette kõige tähtsamana ülesehitustöö küsimused. See avaldus täiel määral ka üldises saatekava üles-

¹⁰⁵ ENSV RTKA, Toimik nr. 24-III, lk. 430.

¹⁰⁶ ENSV RTKA, Saatepäevik nr. 1, lk. 1.

ehituses. Esikohale kerkisid nii tähtsusele kui ka mahult sellesisulised saated. Raadios esinesid pidevalt töötajad peaaegu kõigilt tähtsamalt elualadelt. Näiteks 1. novembril 1944 võttis sõna Eesti NSV masinaehituse, kohaliku- ja kergetööstuse rahvakomissar Stokberg,¹⁰⁷ 10. novembril esines Eesti NSV toiduainete-, piima-, liha- ja kalatööstuse rahvakomissar Lüüs,¹⁰⁸ metsa raie- ja veotööde plaani täitmisest rääkis Metsade valitsuse juhataja A. Merihein 13. novembril,¹⁰⁹ tervishoiualastest korraldustest Eestis jutustas tervishoiu rahvakomissari asetäitja A. Reiman 15. novembril,¹¹⁰ juba 30. oktoobril esines J. Nuut vestlusega Nõukogude Eesti kooli eelseisvast õppetööst,¹¹¹ Tallinna peaarhitekt Voldemar Tippel rääkis 18. novembril Tallinna taastamistöödest¹¹² jne.

Maarahvast huvitas eriti Nõukogude valitsuse agrarpoliitika ning sellepärast seati sisse spetsiaalne saateliik - maareformi küsimusi, mis oli kavas sarisaatena iga nädal.

Samal ajal ei lakanud ka saated, mis olid seotud sõjategevusega. Leningradis alustatud ning seal samuti jätkuva traditsioonina avaldas ka Tallinna raadio iga päev "Päevakaja", jutustati Puna-

¹⁰⁷ ENSV RTKA, Saatepäevik nr.1, lk. 6.

¹⁰⁸ ENSV RTKA, Saatepäevik nr.1, lk. 19.

¹⁰⁹ ENSV RTKA, Saatepäevik nr. 1, lk. 25.

¹¹⁰ ENSV RTKA, Saatepäevik nr.1, lk. 31.

¹¹¹ ENSV RTKA, Saatepäevik nr.1, lk. 4.

¹¹² ENSV RTKA, Saatepäevik nr. 1, lk. 35.

armee kindlast võidukäigust, hakati andma erisaateid Punalipulisele Baltimere Laevastikule jne.

Ulatuslikult valgustati ka eestlaste osavõttu Suurest Isamaasõjast, nende tööd tagalas. Näiteks kävas olid niisugused vestlused: "Isamaasõjaaegne eesti proosa" (autor K.Taev),¹¹³ G. Ernesaksa vestlus eesti muusikaelust,¹¹⁴ "Kunsti Isamaasõja päevil" (autor A.Hoidre),¹¹⁵ "Eesti kunst kahel pool rinnet" (autor V.Tigane),¹¹⁶ Arnold Mere jutustus Eesti rahvuskorpuse noortest võitlejatest¹¹⁷ jne.

Saatekavasse ilmusid uued vormid. Näiteks 10. jaanuaril 1945. aastal ilmus esimene "Kodumaatund!"¹¹⁸ See saade, mis hakkas toimuma regulaarselt kaks korda nädalas, oli määratud peamiselt gaasistide valepropaganda mõjul kodumaalt lahkunud eestlastele ja nendes saadetes jutustati kodumaal toimuvatest sündmustest, anti edasi rohkesti sõnavõtte ning avaldati omaste ja tuttavate kirju. On andmeid, et nende saadete mõjul pöördusid paljud eestlased kodumaale tagasi.¹¹⁹

113 ENSV RTKA, Saatepäevik nr.1, lk. 26.

114 ENSV RTKA, Saatepäevik nr. 1, lk. 29.

115 ENSV RTKA, Saatepäevik nr. 1, lk. 33.

116 ENSV RTKA, Saatepäevik nr. 1, lk. 84.

117 ENSV RTKA, Saatepäevik nr. 1, lk. 92.

118 ENSV RTKA, Saatepäevik nr. 1, lk. 142.

119 ENSV RTKA, Toimik nr. 4-I, lk. 79.

Ilmus saatesari "Suure Isamaasõja ajalugu". Selle autoriks oli sm. J. Saat. Saksa oküpandid olid igati moonutanud tõde sõja käigust ja andnud valepildi Nõukogudemaa kohta. Seega etendasid saated Suure Isamaasõja ajaloost suurt osa sõjaaja sündmuste õigel valgustamisel ja aitasid kaasa rahva teadlikkuse tõstmisele.

Toimusid eraldi saated lastele, noortele, põllumeestele, kaluritele, tööstustöötajatele, lastevanematele jne. Kirjandussaadetes ilmusid sarjad: "NSVLiidu rahvaste kirjandus", "Maailmakirjandus", "Kirjanikud mikrofoni ees", esitati kuuldemänge jne. ELKNÜ Keskkomitee organiseeris saateid pioneeridele ja pioneerijuhtidele, sarisaate "ÜLKNÜ ajaloost" jne.

Peaaegu võimatu on loetleda kõiki eri saateliike ja vorme, mis tulid nüüd Nõukogude Eesti raadio kavasse. Selle töö tähtsust on võimatu ülehinnata, sest ajalehtede ja ajakirjade levitamine oli seotud kestva sõjaolukorra ja ühenduse pidamise vahendite purustatusel tõttu raskustega juba vabastatud aladelgi, rääkimata nendest vabariigi osadest, mis olid veel vaenlase käes. Raadio kujutas endast põhilist informatsiooniallikat ja rahva organiseerijät võitluses ülesehitustöö ülesannete täitmise eest.

Kuni 15. novembrini 1944 jätkusid eesti-keelsed raadiosaated ka Leningradist. See on kujukaks näiteks vennasvabariikide abi kohta Nõukogude Eestile võimaluste loomisel rahva informeerimiseks ja oma raadio töö paremaks organiseerimiseks.

Kuid muudatused toimusid ka nende saa-

dete sisus. Valdava osa võtsid enda alla juba teated vabariigist. Eredamate saadete hulka kuulusid kahtlemata saated, mis olid pühendatud Eesti NSV linnade vabastamisele. Muidugi kujunes kõige pidulikumaks ja haaravamaks saade Eesti NSV pealinna Tallinna vabastamise puhul, terve selle päeva saatekava kandis pidulikku ilmet ja väljendas seda rõõmu, mida eesti rahvas tundis.

Vist küll on raske seda rõõmu paremini väljendada kui seda tegi sellele pidupäevale pühendatud raadiosaates Mart Raud:

"Neil minuteil kui taevas Moskva kohal säras ja kõmises tervitussaluudist Tallinna vabastamise puhul elas eesti rahvas üle oma kõigi aegade kõige kaunimad silmapilgud.

Meil on varemgi olnud oma võitluste teel suurt ja sügavat rõõmu võidust ja veel enam on meil ees kogu rahvale kuuluva õnne häid ja paremaid päevi...

Moskva tuletervitus Tallinna vabastamise puhul - see tähendab võitu kõigi nende võitluste ulatuses, mis eesti rahvas on pidanud saksa verejahu ja rahaahnuse vastu enam kui seitsme sajandi kestes. See tähendab lõplikku, purustavat lööki uuele ja kõige hirksamale - hitlerlikule vägivallale Eestimaa pühal pinnal. See tähendab kõige kindlamat lootust, et eesti rahvas on päästetud surmast ja et talle on uuesti avatud ta tõe ja õiguse, ta valguse ja õnne tee!"

Pärast Tallinna vabastamist kerkisid loomulikult ka Leningradi eestikeelsetes raadiosaadetes esikohale ülesehitustööga seotud teemad. Hakkas ilmuma saatesari "Teateid kodumaalt ja pealinnast". Näitena võib tuua ühe sõnumi 11. oktoobri saatest, milles öeldi:

"Tallinna taastamistöde trust asus oma tööd jätkama 25. septembril. Trusti ülesandeks on sõjategevuse tagajärjel kannatadasaanud Elamutevalitšuse valduses olevate elumajade korrastamine. 25. septembrist 1. oktoobrini on tehtud remonttöid 37 maja juures... Tallinna taastamistöde trustis töötab praegu umbes 80 töölist ja tehniline personal." 121

Selles saatesarjas avaldati ka töötajate jutustusi. Näiteks "Võiekspordi" töötaja Kullamaa jutustus saksa okupatsiooniaegsest olukorrast "estis, Kingissepa-nimelise Teraviljakombinaadi töötaja Hiinema jutustus elust vangilaagris saksa okupatsiooni ajal 122 ja paljude teiste töötajate kirju ning kirja-saatjate teateid vabastatud Eestist, sõnumeid koolioludest, Tallinna Elektrijaama tööst, Eesti põlevkivitööstuse taastamisest jne.

Kõigis nendes saadetes kõlas elujaatav optimism, kindlus, et vaatamata tohututele raskustele, mis seisid ees vabariigi sõjas laastatud rahvamajanduse taastamisel, tuleb eesti töörahvas

121 ENSV RTKA, Toimik nr. 160, lk. 491.

122 ENSV RTKA, Toimik nr. 160, lk. 492-493.

toime oma uue, õnneliku elu ülesehitamisega. See oli suur osa, mida raadio etendas selles tähtsas ülesandes.

Nagu mainitud, esinesid Tallinna raadios pidevalt sõnavõttudega vabariigi juhtivad töötajad. Ka Leningradi saadetes avaldati nende kirjutusi.

1. oktoobril 1944 oli kavas Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe Johannes Varesse jütuaajamine TASS-i korrespondendiga. Seltsimees Vares ütles:

"Esimesena Eesti linnadest vabastas Punaarmee Narva. Hirmus pilt avanes nõukogude võitlejate ees. Sakslased olid muutnud linna rusuhunnikuks... Fasistliku barbaarsuse tagajärjel said kannatada ka teised vabariigi linnad.

... Narva ja Tartu saatus oleks tabanud ka Eesti NSV pealinna Tallinna kui Punaarmee ei oleks tunginud hoogsalt peale ja ajanud nurja kõik hitlerliku väejuhatuse plaanid... Tallinna töölised päästsid tehased, vabrikud, elektriijaama ja kommunaalmajanduse ettevõtted, mida sakslased püüdsid õhku lasta.

Nüüd... areneb igal pool loov töö. Tallinnas astuvad üksteise järel rivvi ettevõtted. Elektriijaam annab juba voolu. Juba alustasid tööd Krulli tehas, leivakombinaat ja paljud teised ettevõtted. Liigub tramm. Varsti avatakse kultuuriasutused. Hakati taastama sadamat..." 123

1. oktoobril oli Leningradi raadio kavas erisaade saarlastele. Selles öeldi:

"Eestlased Saare- ja Hiiumaal! Kangelaslik Punaarmee ja tema ridades võitlev Eesti rahvuskorpus on vabastanud meie põlisvaenlastest terve Eesti mandri ning Vormsi ja Muhu saare. Saare- ja Hiiumaal võimutsevad sakslased viimaseid päevi. Võitlused on koonduvad Eesti saartele. Saare- ja Hiiumaa rahvas! Nüüd on teie käes kord aidata kaasa meie kodumaa lõplikul vabastamisel. Löögem merre vihatud sakslased nii et nende jälgegi ei jääks me armsale Eestimaa! Kihutage nad igaveseks minema Eestimaa pinnalt! Saarte mehed on alati olnud esiridades meie ajaloolises võitluses sakslaste vastu. Näidake nüüd, et saarlasel on oma kuulsate esivanemate väarikad järglased!" 124

Seejärel esines saates sm. J. Saat, kes andis ülevaate sõjategevusest ja ütles:

"Saksa okupandid on palju rahvast Eesti mandriosalt Saaremaale küüditanud kas sunniviisil või pettuse ja meelituste abil, häbematult ja jultunult valetades nagu tahaks Punaarmee eestlasi tappa. Nii suguste hädavaledel abil lootsid sakslased eesti mehi oma sõjaväkke meelitada ja eestlasi Saksamaale sunnitööle küüditada. Ükski saarlane ega saartele veetud mandrieestlane ärgu lasku end sakslaste valedest petta, ärgu lasku end laevadele vedada Saksamaale

saatmiseks... Tehke kõlbmatuks paadid, purjekad, laevad, igasugused veetranspordivahendid, et sakslased ei saaks nendel põgeneda ega eesti rahvast ja vara välja vedada." 125

Kuna võitlused vabariigi saartel veel jätkusid, siis olid need saated vajalikud vastupanuks võitlusinnu õhutamisel veel okupatsiooni all vaevlevates saarlâstes, nendele õige informatsiooni andmisel olukorra kohta vabastatud mandril.

Seoses nõukogude võimu taaskehtestamise ja Nõukogude seaduste uuesti jõustumisega tuli teha rahva hulgas suurt selgitustööd ja vastata paljudele rahvast eluliselt huvitavatele küsimustele. Seda tegi Tallinna raadio kõrval ka Leningradi raadio. Nii näiteks oli 17. oktoobril kavas saade "Mõned sõnad eesti põllumeestele", milles muuhulgas öeldi:

"Nõukogude Eesti vabastamisega on eesti põllumehed saanud jälle oma maa tõelisteks peremeesteks... Sakslaste poolt talurahvalt äravõetud maa antakse Eesti NSV Ülemnõukogu seadusega selle õigetele pidajatele tagasi. Sõjas kannatadasaanud majapidamistele antakse pikaajalist laenu...

Sõjaajast tingituna vajab meie Punaarmee ja Nõukogude tagala toidu- ja tooraineid... Ka Eestis on kehtima pandud riiginormid vilja ja teiste põllumajandussaaduste müümiseks. Need normid on palju väiksemad kui sakslaste võetud normid. Põllumajapidamistele ei tee nende täitmine raskusi. Juba

saabubki teateid, et normid on paljudes kohtades kiiresti täidetud..." 126

Endiselt tähtsal kohal olid saadetes ülevaated sõjategevusest. Peale Nõukogude Informatsiooni-büroo operatiivteadete ilmusid saadetes nüüd niisugused kirjutused nagu "Ülevaade Riia rindelt", "Kuidas vabastati Muhu saar", "Võitlused Eesti saartel", "Kuidas toimus Hiiumaa vabastamine", "Riia on vaba" jne. 127 Iga päev ilmus endiselt "Päevakaja", milles jutustati sellel päeval toimunud tähtsamatest sündmustest nii kodu- kui ka välismaal, räägiti fašistliku Saksamaa peatselt kokkuvarisemisest, Nõukogude vägede hiilgavatest edusammudest Euroopa rahvaste vabastamisel jne. Näiteks 25. oktoobri "Päevakajas" öeldi:

"Punaarmee jätkab oma vabadusttoovat missiooni. Jugoslaavias võitlevad meie väed ja abistavad jugoslaavia rahval vabadust kätte võita; täna vabastati täielikult Transilvaania, täna astusid meie väed Norra territooriumile. Euroopa rahvad vabanevad hitlerismi ikkest. Punaarmee ja meie liitlaste väed toovad vabaduse Euroopa rahvastele. Pariisile ja Brüsselile, Belgradile ja Ateenale järgnevad Haag ja Kopenhaagen, Praha ja Oslo." 128

15. novembril 1944 lõpetati eestikeelsete raadiosaadete andmine Leningradist ja seni seal-

126 ENSV RTKA, Toimik nr. 177, lk. 112.

127 ENSV RTKA, Toimik nr. 177, lk. 164.

128 ENSV RTKA, Toimik nr. 177, lk. 187.

viibinud Eesti raadio töötajad sõitsid Tallinna, et koos siinse personaliga anda saateid oma kodumaa pealinnast. Siin tegi raadio iga päevaga järjest uusi edusamme. Pidevalt laienes kaastöötajate aktiiv, mikrofonide ees esines järjest rohkem töötajaid igalt elualalt, partei ja valitsuse juhte, teadlasi, kirjanikke, kultuuritegelasi jne.

Algul oli saatemaht Tallinnas 6 tundi päevas, 10. novembrist alates aga argipäevadel 8 tundi ja puhkepäevadel 12 tundi päevas.¹²⁹ Suurenes ka töötajate kaader. Kui Moskvas ja Leningradis töötas raadios 30 inimest, siis kodumaal tööle asumisel kasvas pere juba 180 liikmeliseks.¹³⁰ Moodustati oma sümfooniaorkester, tantsuorkester jne.

Saatekava sai täiesti uue ilme. Leningradis ja Moskvas toimusid raadiosaated mitu korda päevas ja olid 20-30 minutit pikad, nüüd aga, nagu mainitud, kestis saade 8 tundi päevas pidevalt (ainult kahevaheajaga). See oli ka täiesti loomulik, sest nüüd oli olemas oma raadiosaatja ja kindel laineala.

Ülevaate saamiseks tolelaegsest saatekavast toome ära ühe päeva, 23. novembri 1944 saatekava.

- 7.00 - Aratusmäng.
- 7.05 - Päevauudiseid.
- 7.15 - Hommikumuusika.
- 12.00 - Päevauudiseid. Teateid.
- 12.20 - Heliplaadimuusika.
- 13.15 - Mudilastele. Kuuldemäng "Krimpsnina".

¹²⁹ ENSV RTKA, Toimik nr. 24-III, lk. 430.

¹³⁰ ENSV RTKA, Toimik nr. 4-I, lk. 79.

- 13.45 - Heliplaadimuusikat.
17.00 - Õige aeg. Päevauudised.
17.15 - Muusika.
18.00 - Rahanduse Rahvakomissariaadi saade.
18.25 - Heliplaadimuusika.
19.00- Meie töötajate ja võitlejate kangelas-
likkuse allikaks on nõukogude patriotism.
("Õntulehe" vastutav toimetaja L. Remmel-
gás).
19.15 - Malētajate viis minutit. (P.Keres).
19.20 - Esineb kvintett R.Palmi juhatusel.
20.00 - "Jälle kodupinnal", luule ja muusika
põimik.
20.30 - Tantsumuusika. (Ringhäälingu džässorkes-
ter E. Kurti juhatusel).
21.00 - Õige aeg. Päevauudised.
21.30 - Heliplaadimuusika.
22.00 - Saate lõpp. 131

Nii jätkus Nõukogude Eesti raadio tegevus kuni Võidupäevani, järkjärgult kasvades ja paremaks muutudes. See on ka täiesti arusaadav, sest töö elanikkonna keskel, kellele raadiosaated olid määratud, on ikkagi midagi muud kui töö kusagil mujal, ehkki sõbralike vennasrahvaste hulgas. See ei avaldu mitte ainult kauguses või asukohas, vaid eelkõige saadete elule veel lähedasemaks muutumises, sest informatsiooni saamise kohad on ju kõik siinsamas.

Samal ajal kasvas ka raadiotöötajate kaader. Sinna tuli juurde vilunud töötajaid, kes sõja raske-
matel päevadel olid sunnitud töötama teistel tegevus-
aladel. Peamiseks oli aga kindlasti see, et raadio-
tööst hakkas järkjärgult rohkem osa võtma rahvas, keda
Nõukogude Eesti raadio teenindas. Raadio toimetuste
ümber tekkisid aktiivid, paranes informatsioon kohta-
delt ja see kõik tähendas palju raadiosaadete sisuli-
sele küljele.

Võidupäev, see suursündmus maailma rahvaste
elus, see pidupäev kajastus täiel määral ka Nõukogude
Eesti raadio saatekavas. Nii-öelda käigu pealt tehti
ümber terve päeva saatekava vastavalt selle päeva täht-
susele. Kui see päev oli kõigile puhkepäevaks, siis
raadiotöötajatele ei olnud see päev töö suhtes sugugi
kergem kui sõjaaja kõige raskemad päevad, kuid nad
tegid seda tööd suurima rõõmuga, kaasa elades kogu
maailma rahvaste rõõmule.

Selle päeva saatekava muutus, oli tavali-
sest pikem. Moskva raadiost kanti üle kapitulatsioon-
akt, J.V. Stalini kõne Võidupäeva puhul, käskkiri
Punaarmee ja Sõjalaevastiku vägedele, W.Churchilli
lähitus Stalinile, Punaarmeele ja vene rahvale,
NSVLiidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus medali
"Võidu eest Saksamaa üle Suures Isamaasõjas 1941 -
1945" loomisest. Võidupäeva saatekava sisaldas
palju pidulikku muusikat, esinesid vabariigi juhtivad

töötajad: Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee sekretär N. Karotamm, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees J. Vares, Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja N. Andresen, ELKNU Keskkomitee sekretär E. Jaanimägi, samuti võtsid sõna tööliste ja intelligentsi esindajad: Viktor Kingisepa nimelise Paberikombinaadi tööline Oskar Ots, Elektri jaama tööline Osvald Pank, "Kawe" osakonnajuhataja Leo Külaots, Eesti NSV rahvanäitleja Ants Lauter, kirjanik Paul Rummo, Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu esimees August Jakobson, Eesti NSV Kunstide Valitsuse juhataja Johannes Semper, Tallinna Konservatooriumi direktor Vladimir Alümäe, "Noorte Hääle" vastutav toimetaja Raik Aarma ja teised.¹³²

Nagu Võidupäev üldse tähistas suurt pöördepunkti nõukogude rahva elus, nii oli see suureks teetähiseks ka Nõukogude Eesti raadio edaspidisele tööle. Raadio töö kohandati nüüd juba täiesti vastavalt rahuaja vajadustele, ülesandele likvideerida sõjajäljed rahvamajanduses ja ka inimeste teadvuses.

¹³² ENSV RTKA, Saatepäevik nr.3, lk. 125-129.

Lõppsõna.

Kõigest eelöeldust kokkuvõtet tehes näeme, et Nõukogude raadio tähtsus, mis on tõhutu suur meie maa igapäevases elus, ilmnis väga selgesti ka Suure Isamaasõja ajal. Sellepärast osutavadki partei ja valitsus raadio tööle suurt tähelepanu ja tegid seda ka sõja ajal. Sõjapäevil oli raadiol kahtlemata täita mõnes mõttes veelgi suurem osa kui praegu ja kui ajakirjandusel, mis on samuti võimas propaganda- ja agitatsioonirelv. Seda sellepärast, et sõjaaja rasketes tingimustes oli esiteks raskem ajakirjandust massilises tiraažis välja anda, teiseks oli nende levitamine raskustega seotud isegi Nõukogude tagalas, rääkimata selle teemisest ajutiselt okupeeritud alal, kus levitati üksnes lendlehti ja Nõukogude Informatsioonibüroo operatiivteateid (viimaseid saadi samuti raadio kaudu). Raadiosaated aga pääsesid kõikjale ja neid võis kuulata igaüks, kellel selleks oli vähegi võimalusi.

Eriti tuleb rõhutada seda, et vastavalt partei ja valitsuse rahvuspoliitikale jätkasid oma tööd ka nende liiduvabariikide raadiod, millede territooriumid langesid ajutiselt saksa fašistide valdusse, ja sellel oli väga suur tähtsus, sest nagu kinnitavad paljud andmed, enamuse kahjuks suusõnalisi, kuulati ka Nõukogude Eesti raadiot isegi rohkem kui seda arvata võib.

Eestikeelsed raadiosaated nii Leningradist kui Moskvast, mis organiseeriti küllaltki kiiresti ja

operatiivselt kohe pärast Eesti langemist saksa fašistide kätte, olid esmajoones vajalikud selle tõttu, et anda objektiivset informatsiooni sõjategevusest, valgustada eestlaste elu-olu nii Nõukogude tagalas kui ka okupeeritud territooriumil inimestele, kes halvasti valdasid vene keelt ja ei saanud seetõttu hästi jälgida üleliidulise raadio saateid.

Teisest küljest kujunesid Nõukogude Eesti raadio toimetused tagalas töötavate eestlaste ja Punaarmee võitlevate eesti sõjameeste omamoodi ühendavaks keskuks.

Kui praegu räägitakse Nõukogude raadio, sealhulgas Nõukogude Eesti raadio suurest osast rahva kasvatamisel, siis Suure Isamaasõja päevil omandas see kasvatuslik moment veel suurema tähtsuse. Oli ju nõukogude võim Eestis kestnud ainult aasta ja selle ajaga ei jõudnud veel küllaltki suur hulk inimesi omandada nõukogulikku elulaadi ega sotsialistliku ühiskonna liikmele omast mõtteviisi. Seejuures ei saanud aga neid lugeda ka nõukogudevastaseks elementiks. Nad asusid nii-öelda erapooletul või kõhkleva seisukohal nõukogude võimu suhtes. Nende hulgast paljude pöördumisel õigele teele, kasvamisest aktiivseteks nõukogude inimesteks oli suur osa ka eestikeelsetel raadiosaadetel, sest just nendest inimestest jäi suur hulk okupeeritud territooriumile.

Kuid teatud ebaselgust oli ka mõnedes nendes inimestes, kes evakueerusid tagalasse. Nendegi suhtes omas Nõukogude Eesti raadio suurt kasvatuslikku mõju,

aidates leida õiget kohta elus sõjaolukorras. Peatudes Nõukogude Eesti raadio kuulajatel, kes viibisid okupeeritud Eestis, tuleb öelda, et paljud nendest just tänu Nõukogude Eesti raadio saadetele, kuigi nende kuulamine oli okupatsioonivõimude poolt rangelt keelatud, leidsid tee kas metsa, partisanide juurde või saksa okupantide poolt sunniviisiliselt mobiliseerituna tulid üle Punaarmee poole. Ja isegi paljud täiesti ebakindlad inimesed hakkasid osutama okupatsioonivõimudele nii või teisiti vastupanu.

Tuleb märkida, et Nõukogude Eesti raadio põhiline kuulajaskond asus just okupeeritud territooriumil, sest tagalas viibivate eestlaste käsutuses olid ka paljud teised objektiivse informatsiooni allikad.

Suurema kuulajaskonna kontingendi moodustasid ka Punaarmee Eesti Laskurkorpuse võitlejad. Raadiosaated, eriti informatsioon olukorrast okupeeritud Eestis, õhutasid neid veelgi raevukamalt võitlema fasisistlike anastajate vastu. Samuti kujunes Nõukogude Eesti raadio vahendajaks sõjameeste ning nende omaste ja tuttavate vahel sõjameeste kirjade hulgalise avaldamisega, mille tähtsus sõjaolukorras oli tohutu suur.

Eriti tähtis oli sõjaolukorras ka raadio kui sidevahendi peamisel omapäräl - temaoperatiivsusel. Toimus ju tollal päeva jooksul sageli suuri pöördelisi sündmusi, millest ajalehed suutsid informeerida alles

järgmisel päeval, raadio sai aga teha seda kohe ja andis neid teateid edasi mitu korda päevas, kuna kõik inimesed ei saanud saateid ühel ajal kuulata. Näiteks raadiotöö operatiivsuse kohta võib tuua sellise asjaolu, et kohe pärast Nõukogude Informatsioonibüroo värske operatiivteate või Kõrgema Ülemjuhataja käskkirja avaldamist loeti see sageli eestikeelses raadiosaates ette otse venekeelsest tekstist, lugemise ajal tõlkides.

Hilisemal perioodil Suure Isamaasõja ajal, enne sünnimaa vabastamist, tuli raadiotöös juurde uusi tähtsaid momente. Hakati mõtlema edasisele tööle vabastatud Eestis. Sel eesmärgil hakati koondama raadio ümber võimalikult suuremat aktiivi, et kasvatada sealt kaadrit tööks kodumaal.

Sugugi vähemat tähtsust ei omanud raadio ka siis, kui hakati andma saateid otseselt vabastatud Eesti territooriumilt. Raadio osa Eestis kohe pärast vabastamist, eriti Tallinna vabastamist oli samuti väga suur. Tingimustes, kus Nõukogude Eesti oli täiesti laastatud ja purustatud, oli raadio kõige tähtsam vahend ülesehitustöö juhtimiseks. Ta ei olnud mitte üksnes inimeste kasvataja, mis on raadiotöö tähtsaid eesmärke, vaid tal oli ka täita suuri ülesandeid rahvahulkade mobiliseerimisel taastamis- ja ülesehitustööle. Raadio andis ka partei ja valitsuse juhtidele võimaluse esineda laia kuulajaskonna ees ning anda neile juhiseid vabariigi elanikkonna ees seisvate ülesannete täitmiseks.

Raadio etendas samuti tähtsat osa sotsialistliku võistluse organiseerimisel, sotsialistliku ülesehitustöö ülesannete täitmisel, tehes seda mitmesuguste saatevormide kaudu, avaldades informatsiooni taastamistööde käigu kohta, tõstes esile eesrindlasi, organiseerides ja olles võistluse vahekohtunikuks ka üksikute kollektiivide vahel.

Samal ajal aga saadetega, mis olid suunatud inimestele, kes olid sõjakeerises ühel või teisel põhjusel sattunud kaugelale sünnimaast, innustas Nõukogude Eesti raadio neid kodumaale tagasi pöörduma, andis neile uut jõudu lahti rabelda fašistliku propaganda kammitsaist.

Nõukogude Eesti raadio moodustas kohe pärast vabariigi vabastamist ka ühe tähtsaima kultuurikeskuse ning kasutades raadiotöö võimalusi, hakkas kohe laiu rahvahulki kultuuriliselt teenindama.

Seega võib kindlalt öelda, et Nõukogude Eesti raadio töö Suure Isamaasõja ajal oli meie rahva ajaloo seisukohalt suure tähtsusega ja tutvumine selle perioodiga raadio ajaloost annab pildi sellest, kuidas rasketele sõjatingimustele vaatamata kasvas ja arenes vennasrahvaste vahetul kaasabil ja osavõtul Nõukogude Eesti raadio, kuidas juba sellel ajajärgul hakkasid välja kujunema paljud need saatevormid ja -liigid, mis on kavas veel praegugi.

Kui nüüd tagantjärele hinnata Suure Isamaasõja ajal Leningradist ja Moskvast antud saateid, samuti ka sõja lõpp-perioodil juba vabastatud Eestist

antud saateid, siis nende paljude heade külgede kõrval, milles käesolevas töös oli üksikasjaliselt juttu, oli ka küllaltki palju puudusi.

Belkõige olid need tingitud üldistest vigadest, mis esinesid sel ajal propaganda- ja agitatsioonitöös, nimelt saadetes kohati teatud ülespuhutud toon, isikukultuse ülistamine jne. Teine osa puudusi - kohati vähene operatiivsus jne, - olid tingitud sõjaolukorrast, kus puudusid sellised võimalused informatsiooni hankimiseks nagu rahu olukorras. Viimane ilmnes eriti nende materjalide osas, mis käsitlesid olukorda okupeeritud territooriumil. Osa puudusi oli kahtlemata tingitud ka raadiotöötajatest, kelledest enamusel oli raadiotöö suhtes vähe kogemusi. Nende puuduste hulka võib lugeda sellised nagu saadete vähene kirjanduslik töötlus, keelelised küsimused jne. Rahuaja olukorraga võrreldes andis ennast tunda ka see, et raadio ümber koonduvad aktiivsed olid suhteliselt väike ja arvestades seda, et saateid koostasid põhiliselt ühed ja need-samad inimesed, vajutas see loomulikult neile oma pitseri. Kuigi püüti võimalikult koostada saateid vastavalt ka kuulajaskonna soovidele, oli seda raske teha, sest side laiema kuulajatehulgaga oli selle aja olude tõttu võimatu.

Kuid vaatamata lünkadele raadiotöös olid saated siiski üldiselt väga kuulatavad.

Pärast sõja lõppu, pärast Võidupäeva avardusid raadio tegevusvõimalused veelgi. Peagi pärast

Tallinna vabastamist jätkusid tööd raadiomaja ehitamisel, millega alustati juba enne sõda, ja 6. juulil 1945 oligi Eesti raadio ajaloo suursündmus - "Estonia" teatrimajast, kus Eesti Ringhääling oli asunud 17 aastat, siirduti oma majja Kreutzwaldi t. 14. Uues raadiomajas valmisid selleks ajaks pingutava töö tulemusena esialgu ajutised stuudio- ja saatekavaruumid maja keldrikorrusel, sest ehitus oli alles pooleli. Kuid juba seegi oli raadiotöötajate meelest suur samm edasi - avanesid suured võimalused tehniliseks täiustamiseks ning seega töö paremaks korraldamiseks. Raadiomaja valmis lõplikult 1950. aastal ja nüüd on Nõukogude Eesti raadiol üks moodsamaid raadiohooneid Nõukogude Liidus.

Seoses töövõimaluste avarumisega on raadiosaated järkjärgult paranenud. Raadiotöötajate kaadri ja aktiivi kasvu, samuti kuulajate nõudmiste suurenemise tõttu kujutavad tänapäeva raadiosaated endast hoopis midagi muud kui saated kodanluse valitsemise perioodil ning erinevad ka saadetest Suure Isamaasõja ajal nii sisult kui ka vormilt.

Täiesti võimatu on kõrvutada raadiosaadete mahtu Suure Isamaasõja ajal praegusega. Praegu on Nõukogude Eesti raadiosaadete maht, arvestamata ülekandeid Moskvast, 17,5 tundi ööpäevas. Eesti raadiosaateid annab edasi 8 saatejaama vabariigis. Nõukogude Eestis on praegu tublisti üle kaheksaja raadioabonendi. Kui arvestada, et iga aparadi juures kuulab tavaliselt 3-4 inimest, siis ulatub raadiokuulajate arv kuuesaja tuhande kuni kaheksasaja tuhande piiridesse.

Tundmatuseni on muutunud raadio saatekava sisu, sellel on nüüd hoopis teistsugused eesmärgid kui sõja ajal.

Kuid mõndagi on säilinud ka sõja-aegsest saatekavast, ehkki muudetud vormis ja pisut teistsuguste eesmärkidega. Need on saated, mis on määratud võõrsilviibivatele eestlastele. Teatavasti sõjakeerises sattus küllaltki palju eestlasi raja taha reasse kapitalistlikesse riikidesse. Arvestades kodanlikku propagandat, puudub neil tõetruu ettekujutus elust kodumaal. Kuigi võib arvata, et nad kuulavad ka üldisi Nõukogude Eesti raadiosaateid, on vaja neile anda ka niisugust materjali, millest meie vabariigi raadiokuulajad ei ole huvitatud. Sel eesmärgil ongi nüüd raadio kavas igal nädalal laupäeval hilisõhtul saade võõrsilviibivatele eestlastele. Need saated on kasvanud välja "Kodumaatunnist", mida hakati andma Suure Isamaasõja lõpupäevil.

Põhiliselt on äga Nõukogude Eesti raadio ülesandeks praegu Nõukogude valitsuse ja partei majandus- ja rahupoliitika valgustamine, aktiivne osavõtt kommunistlikust ülesehitustööst. Eesti raadio saateid võib jagada praegu kolme suurde gruppi. Esiteks, propagandistlikud, poliitilised saated, mis teenivad otseselt kommunistliku kasvatuse eesmärki. Nende hulka kuuluvad saated, mis propageerivad marksismi-leninismi ideid, samuti ka saated tööstuse, teaduse ja tehnika teemadel, põllumajandussaated, saated noortele. Need saated aitavad tõhusalt kaasa

ka nende ülesannete lahendamisel, mis seisavad vabariigi töötajaskonna ees rahvamajanduse ülesannete täitmisel. Need ei etenda mitte üksnes kasvatuslikku osa, vaid ka rahvahulki mobiliseerivat ja organiseerivat osa. Teatud määral võib nende saadete hulka lugeda ka informatsioonilisi saateid. Ka operatiivsel ja heal informatsioonil on rahvahulka kasvatamisel küllaltki suur tähtsus.

Teiseks suuremaks grupiks tuleb lugeda kunstilisi saateid, see tähendab saateid, mis küll teenivad samu eesmärke, kuid on koostatud kunstilises vormis. Nende hulka kuuluvad näiteks kirjandussaadet, saated lastevanematele ja lastele, samuti ka estraadi-saadet, milleles väga sageli piitsutatakse satiiri-relvaga meie igapäevases elus esinevaid puudusi.

Kolmandaks grupiks on muusikasaated, mis teenivad õieti kahte eesmärki: inimeste kasvatamise kõrval pakuvad ka kultuurilist meelelahutust. Selleks on Eesti raadiol praegu paremad võimalused kui kunagi varem. Raadio juures töötavad oma koosseisulised muusikakollektiivid: ligi sajaliikmeline sümfoonia-orkester, ainult pisut väiksem segakoor, 24-liikmeline estraadiorkester jne. Nii nagu see ka teiste saadete alal toimub, vahetatakse muusikasaateid vennasvabariikidega ja ka rahvademokraatia maadega. Selle tulemusena on Eesti raadio fonoteegis nii palju muusikat, et piisab selleks, et mängida muusikat ööpäevad läbi kaks kuud ilma et seejuures oleks ühtki pala korratud.

Raadio suur kasvatuslik mõju, raadio võimaluste ärakasutamine inimeste kasvatamiseks on

seega väga suur. See nähtub kasvõi sellestki, et ainuüksi poliitiliste ja informatsioonisaadete maht päevas on paar-kolm korda nii suur nagu näiteks terve "Rahva Hääle" maht.

Kõige tähtsam on aga see, et raadiosaated on muutunud rahvale veelgi lähedasemaks. See on ju ka nõukogude raadiotöö põhilisi eesmärke. Raadiotöötajatel on vahetu kontakt suure arvu inimestega juba saadete koostamisel ja iga päev esinevad raadios inimesed paljudelt tegevusaladelt. Sagedased on raadiotöötajate kohtumised raadiokuulajatega ja raadiotöötajad saavad aastas kümneid tuhandeid kirju, milles kuulajad saadavad oma kaastööd, avaldavad soove ja arvamusi saadete kohta. Selline rahvahulka aktiveeriv osavõtt on kahtlemata aidanud muuta raadiosaated sisukamaks, paremaks, kuulatavamaks.

Viimased aastad töötab koos raadioga ka televisioon, moodustades ühise asutuse Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Raadio ja Televisiooni Komitee. Raadio ja Televisiooni Komitee töötajate ühendatud jõud suudavad Nõukogude Eesti elanikkonda kahtlemata sisukamalt ja paremini teenindada kui seda suutsid teha väikesed raadiotöötajate grupid Suure Isamaasõja perioodil. Oma põhiliseks ülesandeks peavad nad propageerida Nõukogude valitsuse ja kommunistliku partei rahupoliitikat, et ei korduks enam see, mida tuli nõukogude rahvastel ja kogu maailma rahvastel läbi elada teise maailmasõja ajal, et Nõukogude Eesti koos vennasvabariikidega saaks sammuda edukalt edasi teel kommunismile.

Kirjanduse nimestik.

I Marksismi-leninismi klassikud:

1. Lenin, V.I., Kiri J.V. Stalinile
raadiotehnika arendamise küsi-
muses 19.V.1922, Teosed, 33.k.,
Tallinn 1955, lk. 325-326.
2. Lenin, V.I., M.A. Bonts-Brujevitšile,
Teosed, 35k., Tallinn 1955,
lk. 382.
3. Lenin, V.I., Kiri Rahvakomissaride Nõukogu
Asjadevalitsusele, Teosed, 35k.,
Tallinn 1955, lk. 415.

II Allikmaterjalid:

4. Eesti NSV Raadio ja Televisiooni Komitee
Arhiiv - ENSV RTKA, Suure Isamaasõja materjalid.

III Muu kirjandus:

5. Esimene nõukogude aasta, "Raadio ja Televi-
siooni Saatekava" 1957, nr. 12 - 13, lk.7.
6. Esimesed ringhäälingusaated Eestis,
"Raadio ja Televisiooni Saatekava" 1957,
nr. 1, lk. 7.
7. Kindlaajalised saated talvises RR saatekavas,
"RR Kooliraadio kevadsemester", Tallinn 1940,
lk. 28-29.
8. K.K., Ringhäälingu-pioneerid jutustavad,
"Raadio" 1936, nr.50, lk. 1186-1188.

9. Moor, Felix, Minu esimene tutvus Ringhäälinguga,
"Raadio" 1936, nr.50, lk. 1190.
10. Reinaste, K., Eesti Ringhäälingu algupäevilt,
"Raadio" 1936, nr. 50, lk. 1189.
11. Ringhäälingu algupäevilt Eestis, "Raadio ja Tele-
visiooni Saatekava" 1957, nr. 2. lk.7.
12. Ringhäälingu 10 a. saatekava arvudes, "Raadio"
1936, nr.50, lk. 1163 - 1164.
13. Ringhäälingu tehniline ülesehitus, "Ringhääling",
Eesti Ringhäälingu almanahh,
Tallinn 1944, lk. 11 - 14.
14. Viiekümne tuhande kuulaja poole, "Raadio" 1936,
nr. 50, lk. 1158 - 1160.
15. Казаков, Г., Советское радио, Москва 1955.
16. Лапин, С., Голос правды, "Радио" 1949, nr. 11, lk.4.
17. Советское радио в борьбе за мир, "Радио" 1952, nr.1.
lk.1-2.
18. Элиасберг, К., Ленинградский Радиокomitee
в годы войны, "Советская Музыка" 1946,
nr.2-3, lk. 71-74.

Sisukord:

1. Sissejuhatus lk. 1.
2. I Lühiülevaade raadio arengust Eestis
kuni Suure Isamaasõjani:
 1. Raadio kodanlikus Eestis..... lk. 11.
 2. Raadio nõukogude võimu esimesel
aastal..... lk. 17.
3. II Nõukogude Eesti raadio Suure Isamaa-
sõja esimesel perioodil 1941. juuni-
1942. november..... lk. 21.
4. III Eestikeelsed raadiosaated Nõukogude
tagalast 1942. a. november -
1944. a. september..... lk. 44.
5. IV Nõukogude Eesti raadio vabastatud
Eestis Suure Isamaasõja lõpp-
perioodil 1944. a. september -
1945. a. mai..... lk. 73.
6. Lõppsõna lk. 89.
7. Kirjanduse nimestik..... lk. 99.